

**Statens råd for
likestilling av funksjonshemmede**

Få hjula i gang

***Rapport fra Statens råd for likestilling av
funksjonshemmedes konferanse i Oslo
17. november 2011***

Utgitt av Statens råd for likestilling av funksjonshemmede

Program for rådets konferanse "Få hjula i gang!"

Sted:	Thon Hotel Ullevål Stadion
Tid:	17. nov. 2011, kl. 09.00-15.00
Deltakeravgift:	0,-

Det tas forbehold om mindre endringer i programmet.

Konferansen åpnes av rådsleder Henning Aanes

09.00-09.20 Introduksjon om jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne ved arbeidsminister Hanne Bjurstrøm

Tema 1: Bolig

09.20-09.30 Laila Bakke-Larsen: Erfaringer fra en leietaker/huseier

09.30-10.00 Innlegg fra professor Johans Sandvin

10.00-10.15 Innlegg fra kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete

10.15-10.30 **Pause**

Tema 2: Utdanning

10.30-10.45 Eivor Berg: Erfaringer fra en student

10.45-11.15 Innlegg fra seniorforsker Eva Magnus

11.15-11.30 Innlegg fra forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland

11.30-12.30 **Lunsj**

Tema 3: Tjenester og hjelpemidler

12.30-12.45 Erfaringer fra en arbeidstaker/arbeidssøker

12.45-13.15 Innlegg fra forfatter og nestleder i Norsk Ergoterapiforbund, Nils Erik Ness

13.15-13.30 Virkemidler og tiltak i arbeidslivet. Helene Ugelstad Olausen, Seniorrådgiver i NAV Kompetansesenter for tilrettelegging og deltakelse

13.30-13.15 **Pause**

Debatt og avslutning

13.45-14.45 Debatt

14.45-15.00 Avslutning ved rådsleder Henning Aanes

Innhold

Kortversjon fra rådets nettside	7
Arbeidsminister Hanne Bjurstrøm: Jobbstrategi for å få flere funksjonshemmede i arbeid	11
Laila Bakke-Larsen: Praktiske boligproblemer sugde energi som skulle vært brukt på jobben	15
Kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete: Rødt lys for store, institusjonsliknende boenheter	16
Johans Tveit Sandvin, professor, Universitetet i Nordland: Boligen og dens betydning for arbeid	19
Eivor Berg, student: Mange løfter, men måtte ordne opp i det mest selv	26
Eva Magnus, førsteamanuensis ved Høgskolen i Sør-Trøndelag og seniorforsker ved NTNU Samfunnsforskning: Utdanningens betydning for arbeid	30
Forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland: Like muligheter for ulike mennesker	41
Tommy Rovelstad, leder Telenor Open Mind Norge: Mye fungerer, men det tar tid	43
Nils Erik Ness, nestleder i Norsk Ergoterapeutforbund: Seks råd om tjenester og hjelpemidler som kan gi bedre hverdager på jobben	45
Helene Ugelstad Olausen, seniorrådgiver i NAV Kompetansesenter for tilrettelegging og deltakelse: Virkemidler og tiltak i arbeidslivet	56
Rådsleder Henning Aanes' oppsummering: Funksjonshemmede er vant til å løse problemer i hverdagen	59

Sitater:

"Målretting er viktig fordi vi skal lykkes. Det hadde ikke vært noe problem hvis jeg hadde hatt hele statskassa og kunne ha brukt penger overalt. Men det kan jeg ikke. Derfor er det viktig at vi bruker pengene der hvor vi ser at vi kan komme i gang med noe og lykkes."

Arbeidsminister Hanne Bjurstrøm

"Poenget mitt er: Jeg brukte mye tid og krefter på å bo og leve. Det sugde energi. Alle har en energipott. Da ble det mindre igjen til jobben. Jeg sier som Gro Harlem Brundtland: Alt henger sammen med alt."

Laila Bakke-Larsen

"Vi har miljøkrav. Vi må også ha tilgjengelighetskrav. Det burde være helt sjølsagt i 2011. Vi burde ikke engang diskutere at det skal være slik."

Kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete

"Mange funksjonshemmede rapporterer om det en må kunne kalle for botvang, i den forstand at omsorgsbolig er eneste tilgjengelige kommunale tilbud, eller verre: eneste alternativ dersom en skal være sikret annen assistanse."

Professor Johans Tveit Sandvin

"En effektiv sysselsettingspolitikk for personer som sliter med å komme inn på arbeidsmarkedet forutsetter muligheten til å være mobil. Men når bare en svært begrenset del av boligmassen er tilgjengelig for funksjonshemmede så er denne mobiliteten sterkt begrenset."

Professor Johans Tveit Sandvin

"Arbeidslinja rettes først og fremst mot personer man mistenker for å lure seg unna arbeidsplikten, men funksjonshemmede er per definisjon hevet over mistanke – de er verdige trengende, og er dermed ikke spesielt interessante for sysselsettingspolitikken. Vi har en masse rapporter om unge mennesker som tilbys uføretrygd, uten å ha bedt om det, i stedet for seriøs hjelp til å komme i arbeid."

Professor Johans Tveit Sandvin

"Norge har helt siden Regjeringens første handlingsplan for funksjonshemmede i 1990 hatt som mål: *Full deltaking og likestilling for funksjonshemmede*. Sannheten er at vi faktisk ikke har kommet særlig mye nærmere dette målet siden den gang. Vi har produsert veldig mye fine planer; en rekke utvalg har avgitt sine rapporter; vi har agert som progressive aktører i internasjonale fora; og vi har endelig skjerpet lovgivningen på

viktige områder. Og mens alt dette har skjedd, har ingen ting skjedd! Når det gjelder den konkrete praktiske politikken i forhold til tilgjengelighet, har det skjedd deprimerende lite på 20 år, og vi er i ferd med å bli distansert av en rekke land – til og med land vi ikke liker å sammenligne oss med. Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg selv har tenkt – og sagt – at nå er det endelig i ferd med å skje noe.... Men så er det liksom noe Kafkask over det hele; en føler at det foregår en politisk prosess som stadig skrider fremover, mot et eller annet mål, men når en ser nærmere etter så er det ingen ting konkret som hender, ingen ting forandres. Og fordi idealene stadig utvides og forsterkes, så øker gapet.”

Professor Johans Tveit Sandvin

”Det er en sterk sammenheng mellom høyere utdanning og deltakelse på arbeidsmarkedet, og denne sammenhengen er særlig sterk for personer med funksjonsvansker.”

Seniorforsker Eva Magnus

”På tross av gode intensjoner og visjoner møter studenter med funksjonsnedsettelse barrierer i alle deler av studiesituasjonen, i overgangen fra videregående til høyere utdanning, i læringsmiljøet og i evalueringssituasjoner. ”

Seniorforsker Eva Magnus

”Studenter som trenger omfattende individuell tilrettelegging bruker mye tid på å søke om og følge opp at tiltakene kommer på plass. Et universelt utformet læringsmiljø kunne redusert behovet for dette.”

Seniorforsker Eva Magnus

”Enkelte har erfart å bli glemt under eksamen fordi de ikke satt sammen med majoriteten av studentene, eller de ble plassert i lokaler som ikke var tilfredsstillende i en slik situasjon. På denne måten formidler utdanningsinstitusjonen indirekte at funksjonsnedsettelse ikke er en del av deres ansvarsområde.”

Seniorforsker Eva Magnus

”Som funksjonshemmet og kronisk syk i Norge syns jeg at jeg er griseheldig. Alle, også funksjonshemmede, kan ta høyere utdanning! Og vi oppfordres til det. Det er ganske fantastisk! Det er mye som fungerer. Veldig mye. Jeg har likevel her valgt å fokusere på det jeg syns at kanskje ikke fungerer slik det bør. ”

Student Eivor Berg

”Jeg lærte fort at var det noe jeg hadde behov for, måtte jeg ordne opp i det selv. Det går med mye tid og energi til dette. I tillegg må jeg, som tolkebruker, koordinere timeplan og alle små og store

endringer med tolketjenesten. Alt dette tar tid og krefter som kunne vært brukt til å studere.”

Student Eivor Berg

”Like muligheter for ulike mennesker. Det er dét det handler om. Universell utforming er like muligheter for alle. Det burde være selvsagt at vi tar hensyn til alle når vi bygger nye bygninger, når vi introduserer nye systemer og tjenester. Men det er det ikke. Det er ikke alltid sånn – ennå.”

Forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland

”Lovpålagt universell utforming er det viktigste politiske grepet som er gjort for likestilling og at flest mulig skal delta i samfunnet. Imidlertid fungerer vi mennesker så ulikt at universell utforming ikke kan inkludere alle. Dessuten er jo de fleste hjem og arbeidsplasser allerede bygd – det er i stor grad behov for individuell tilrettelegging inkludert hjelpemidler og velferdsteknologi.”

Nestleder Nils Erik Ness, Norsk Ergoterapeutforbund

”Over 140 kommuner i Norge har ikke engang ergoterapitjenester. Ergoterapeutforbundets medlemmer rapporterer for eksempel at det er ufaglærte og vaktmestre som står for formidling av hjelpemidler i enkelte kommuner.”

Nestleder Nils Erik Ness, Norsk Ergoterapeutforbund

”Vi har hørt i dag hva slags kompetanse man etter hvert oppnår som funksjonshemmet, og som flere har vært inne på. Faktisk bør det være et stort pre for arbeidsgiverne. Det gjelder bolig, utforming og innredning; det gjelder transport, privat og offentlig; det gjelder faglitteratur, studiestedet både ute og inne i alle etasjer, det gjelder finansiering, det gjelder forelesninger, det gjelder eksamener, det gjelder teknologiske løsninger, det gjelder å forholde seg til NAV og andre offentlige etater, det gjelder lesesalsplasser og hvilerom, assistanse og veiledning, informasjonsvirksomhet. Dermed har jeg fått med kanskje halvparten av det som har vært oppe i dag. Den arbeidsgiver som ikke skjønner at her er det en ekstra kompetanse, har ikke fått med seg det vesentlige. Her har vi å gjøre med gode problemløsere som er vant til å bruke store ressurser og arbeide hardt.”

Rådsleder Henning Aanes

Kortversjon fra rådets nettside

Denne oppsummeringen av det som skjedde på konferansen "Få hjula i gang" er lagt ut på nettsiden til Statens råd for likestilling av funksjonshemmede, www.srlf.no:

For å få flere funksjonshemmede i arbeid er det ikke nok å tilrettelegge arbeidsplassen. Også hjemmet og mye annet utenfor jobben er avgjørende.

Dette understreket flere på konferansen "Få hjula i gang", som Statens råd for likestilling av funksjonshemmede arrangerte i Oslo 17. november.

Tre ministre

Regjeringen var godt representert på konferansen. Tre ministre innledet: Arbeidsminister Hanne Bjurstrøm, kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete og forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland.

Hovedtema for konferansen var arbeid. Men for å få flere med funksjonsnedsettelse i jobb, og dermed få satt "hjula i gang", kreves det at også mye utenfor arbeidsplassene fungerer. Derfor var konferansen delt i tre underpunkter: bolig, utdanning og tjenester og hjelpemidler. For å belyse de mange sidene av problemstillingene var funksjonshemmede, forskere og politikere invitert.

Alt henger sammen med alt

Arbeidsminister Hanne Bjurstrøm redegjorde for jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne. Der tar Regjeringen spesielt for seg hva som kan og bør gjøres for å få unge med funksjonsnedsettelse i arbeid.

Rullestolbruker Laila Bakke-Larsen er en av dem. Hun er ung, har nettopp avsluttet utdanningen og begynt å arbeide. På konferansen snakket hun blant annet om hvilke praktiske problemer hun fikk med boligen og å organisere livet da hun flyttet til Oslo etter avsluttede psykologistudier i Trondheim: - Det sugde energi. Alle har en energipott. Ved å bruke så mye på å bo og leve ble det mindre igjen til jobben. Jeg sier som Gro Harlem Brundtland: Alt henger sammen med alt.

Med utdanning i sentrum var forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland inne på noe av det samme: - Utdanning, bolig og tjenester er behandlet som separate punkter på denne konferansen. Jeg mener likevel at vi må se disse områdene i sammenheng. Det hjelper ikke med tilgjengelig utdanningstilbud dersom tilrettelegging innenfor andre områder er mangelfull. Det kan godt være slik at vanskene som funksjonshemmede studenter opplever ofte gjelder forhold utenfor selve

studiestedet. Det kan igjen føre til at studiehverdagen blir vanskelig å organisere.

Boligen – en grunnpilar

Kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete trakk fram boligens betydning – også for arbeidet: - Jeg mener at en god, trygg og stabil bolig er forutsetningen for deltakelse i samfunnslivet og arbeidslivet. Sammen med helse og utdanning, og inntekt, er boligen grunnleggende i livene våre. Den er en grunnpilar som ofte blir glemt når vi diskuterer velferdssamfunnet og det fellesskapet det utgjør.

- Undersøkelser viser at et mindretall av boligene er tilgjengelige i dag. Trinn, terskler og smale dører er eksempler på hindringer som vi møter. Det reduserer valgmuligheten for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Vi har satt i gang ulike tiltak for å rette på det, sa kommunal- og regionalministeren.

Navarsete tok også for seg bolig- og byggenæringens mange påstander om at nye boliger blir dyrere fordi det stilles krav om universell utforming: - Vi bruker mye tid på å slå tilbake det som jeg vil si nesten er propaganda og feil informasjon. Jeg mener det er å gå med ryggen mot framtiden ikke å gjøre det vi gjør nå. Akkurat som vi har miljøkrav, må vi ha tilgjengelighetskrav. Det burde være helt sjølsagt i 2011. Det burde ikke engang være noe å diskutere at det skal være slik, sa hun.

Rødt lys for omfattende samlokalisering

Professor Johans Sandvin var kritisk til at eldre, utviklingshemmede, mennesker med psykiske problemer og mennesker med funksjonsnedsettelse stues sammen i egne boligkomplekser.

- De som kjenner meg vil ikke undres over at jeg tar dette opp her, sa han. – Jeg brukte begreper som omsorgsgetto og omsorgscontainer, ja, endog omsorgsreservater om denne tette samlokaliseringen av omsorgsboliger allerede på 1990-tallet.

Sandvin understrekte at "boligpolitikken innlåsing i omsorgspolitikken" får konsekvenser for en rekke andre hensyn og politikkområder, ikke minst sysselsetting: - En effektiv sysselsettingspolitikk for personer som sliter med å komme inn på arbeidsmarkedet forutsetter muligheten til å være mobil. Men når bare en svært begrenset del av boligmassen er tilgjengelig for funksjonshemmede, så er denne mobiliteten svært begrenset, sa han.

Kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete hadde ordet like før professor Sandvin – og ga uttrykk for liknende synspunkter. Hun minte om at boligutvalget som avga *NOU 2011:15 Rom for alle – en sosial boligbygging for framtiden* var skeptisk til samlokalisering av ulike brukergrupper.

- Det er jeg også. Slik samlokalisering kan være negativ for beboeren, og det vil jeg følge opp i meldingen om boligpolitikken. Jeg vil problematisere framveksten av større samlokaliserte boliger om samlokalisering av ulike brukergrupper. Vi må spørre: Hvor mange boenheter kan kommunene lokalisere sammen? Hvordan kan en gjøre det? Jeg tror at små boenheter kan være positivt – med noen fellesareal -, men når det bygges svære, institusjonsliknende boenheter, da må vi være på vakt. Da må det lyse en rød lampe.

Løfter og virkelighet

Eivor Berg er 24 år, studerer psykologi, er døv og har en kronisk sykdom. På konferansen "Få hjula i gang" fortalte hun om sine erfaringer som student:

- Noe av det jeg synes er mest problematisk med å studere er et stadig misforhold mellom det man blir forespeilet og lovet, og den virkeligheten man faktisk møter. Det er en psykisk belastning og et stressmoment som jeg gjerne skulle vært foruten, sa hun. Deretter tok hun for seg åtte punkter hentet fra nettsidene til Universitetet i Oslo. Hun fortalte om hva hun ble lovet og hva hun faktisk fikk:

Individuell veiledning for førstesemesterstudenter.

-Med en gang jeg fikk innvilget studieplass, tok jeg kontakt for å få et møte med rådgiveren for hørselshemmede. Hun hadde ferie fram til en uke etter at mine forelesninger hadde begynt for fullt. Ikke fikk jeg noe særlig ut av denne veiledningen heller. Jeg opplever - logisk nok - ofte at det er jeg selv som er eksperten på mine utfordringer, men det er skuffende når man opplever at faginstanser ikke kan tilby deg noen ting.

Utlån av hjelpemidler.

Da jeg fikk møtet med rådgiver, var beskjeden at hørselshjelpemidler, nei, det hadde de ikke. Det måtte jeg søke hjelpemiddelsentralen om. Noe det ville vært veldig greit å få vite i god tid - før studiene startet, ikke en uke etter.

Informasjon til forelesere og veiledere om nedsatt hørsel hvis ønskelig.

Det har jeg aldri fått tilbud om. Jeg har hele tiden selv informert forelesere.

Teknologisk støtte.

For hørselshemmede er det mest naturlig at dette ville bety teleslynge. Det er knapt ett auditorium på universitetet der dette er installert. Psykologisk institutt, hvor jeg holder til, ble bygget i 2004. Selv ikke i det største auditoriet er det teleslynge.

Reservasjon av best mulig plass i forelesningssal.

Det har jeg aldri fått tilbud om. Har heldigvis aldri hatt behov for det heller, det er få som ønsker å sitte på første rad.

Reservasjon av lesesalsplass.

Reservert lesesalsplass har jeg fått, men først etter å ha etterlyst det, etter at jeg snakket med andre studenter som hadde dette.

Hjelp til å skaffe et rom for avslapping.

Rommet jeg har lesesalsplass i har avslapningsmuligheter, men dette fikk jeg altså ikke tilbud om eller tilgang til før jeg fikk lesesalsplass.

Tilrettelegging ved eksamen.

Tilrettelegging ved eksamen har aldri vært noe problem å få innvilget, men det er tungrodd byråkrati at man må søke for hvert eneste fag, hvert eneste semester. Funksjonshemmingen min er konstant, og tilretteleggingsbehovene er konstante. Dessuten burde det å få ha med tolk på eksamen være en automatisk innvilget rettighet, og ikke noe som må søkes om.

Ekstra kompetanse

Eivor Berg er én av mange som møter hindring etter hindring i hverdagen – og som selv sørger for å fjerne dem eller komme over dem. Som så mange viser hun fantasi, pågangsmot og utholdenhet. Slike erfaringer og slike egenskaper trakk lederen for Statens råd for likestilling av funksjonshemmede, Henning Aanes, fram da han oppsummerte konferansen:

- Den kompetansen mange funksjonshemmede oppnår, og som flere har vært inne på her, bør være et stort pre for arbeidsgiverne. Det gjelder bolig, utforming og innredning, det gjelder transport, privat og offentlig, det gjelder faglitteratur, studiesteder både ute og inne i alle etasjer, det gjelder forelesninger, eksamener, leseplasser, veiledning, assistanse, hvilerom og tekniske løsninger, det gjelder å forholde seg til NAV og andre offentlige etater og det gjelder informasjon. Med denne oppramsingen har jeg vært innom kanskje halvparten av det som har vært oppe her i dag. Den arbeidsgiver som ikke skjønner at det her er en ekstra kompetanse, har ikke fått med seg det vesentlige. Her har vi å gjøre med problemløsere som er vant til å håndtere store ressurser og arbeide hardt.

- Betyr det at vi må forvente at alle funksjonshemmede har en slik ekstra kapasitet og ekstra kompetanse? Må de være supermennesker for kunne fungere i arbeidslivet? Selvfølgelig ikke. Vi venter at alle som søker en stilling skal være gjennomsnittsmennesker, pluss minus, sa rådsleder Henning Aanes.

Arbeidsminister Hanne Bjurstrøm: Jobbstrategi for å få flere funksjonshemmede i arbeid

Konjunktorene svinger. Men selv når behovet for arbeidskraft har vært stort, er andelen funksjonshemmede utenfor arbeidslivet den samme. Det håper Regjeringen å kunne gjøre noe med – ved hjelp av en egen jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsevne.

I sin innledning redegjorde arbeidsminister Hanne Bjurstrøm om jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne, som Regjeringen la fram sammen med statsbudsjettet for 2012.

Mange departementer

- Vi har en stor utfordring i Norge. Samtidig med at vi har Europas laveste ledighet, sier 78 000 mennesker med funksjonsnedsettelse at de ønsker å komme i arbeid, hvis bare samfunnet legger til rette for det. Vi vet at bare rundt 43 prosent av de som har funksjonsnedsettelse er i arbeid. Det er et veldig lavt tall. Lavere enn i våre naboland. Det kan vi ikke være bekjent av. Og det er et tall som har holdt seg noenlunde stabilt uavhengig av konjunktursvingninger. Selv da vi hadde veldig høyt behov for arbeidskraft klarte vi ikke å få opp andelen av personer med funksjonshemminger. Det sier noe om at det kreves noen særlige virkemidler.

Det er viktig å understreke at vi har veldig mange virkemidler allerede gjennom NAV-systemet. Vi bruker rundt sju milliarder kroner i året på arbeidsmarkedstiltak for å få folk i arbeid. Det er bra. Men likevel har vi ikke klart å øke sysselsettingen. Det er bakgrunnen for at Regjeringen er tydelig på at det trengs en egen innsats. Derfor la Regjeringen sammen med budsjettet i år fram en jobbstrategi for å få folk med funksjonshemminger i arbeid. Det er viktig at strategien kom sammen med budsjettet. Det har noe med statusen å gjøre. Det er et dokument som har gjenklang i alle kapitler i statsbudsjettet for i år. Dette arbeidet er viktig for det kunnskapsministeren skal gjøre for å øke deltakelsen i videregående opplæring for denne gruppa. Vi vet at utdanning er noe av det viktigste for å få arbeid senere. Det er viktig i forhold til kommunalministeren når det gjelder boliger. Det er viktig i forhold til transportsektoren og samferdselsministeren. Og det er viktig med tiltaksmidler på arbeidsministerens budsjett. Helheten er viktig.

Et levende dokument

Vi har lagt fram en strategi som både er et strategidokument og en handlingsplan. I strategidelen spør vi: Hvor skal vi? Hva er utfordringene? I handlingsdelen forteller vi hva som skal skje det nærmeste året.

Dette er ikke et dødt dokument, det er ikke et endelig dokument, det er et levende, rullerende dokument. Det er viktig. Det betyr ikke at

dere kan være helt sikre på at det kommer enda mer neste år. Men intensjonen er at vi hele tiden skal utvikle denne strategien.

Dokumentet har kommet i stand i samarbeid med bedriftene i Norge. Vi hadde et panel bestående av næringslivet og bedriftene, som fikk fram hva som var viktig for dem. Vi hadde også et panel med såkalte brukere, et litt snålt ord, men det er folk som vil ha jobb. De sa noe om hva de mente vi skulle gjøre.

Under 30 år

Vi har målrettet jobbstrategien mot unge mennesker, mennesker under 30 år, mennesker som hovedsakelig er på vei fra utdanning til arbeid. Vi vet at det er en veldig sårbar periode, hvor mange faller ut. Og hvor det er viktig å dra folk inn for å hjelpe dem til å komme over kneika og inn i arbeidslivet. Det er viktig å målrette også fordi et ungt menneske som ikke kommer i arbeid tidlig gjerne får større problemer etter hvert. Det er et tapt arbeidsliv for personen, og det er et tapt arbeidsliv for samfunnet. Derfor er det så viktig å ta tak i dette.

Det er også viktig å målrette mot unge mennesker fordi vi ser at det er en økning – ikke stor, men en økning - i uførepensjoneringen blant dem. Det er viktig å ta tak i det. Jeg er bekymret for de unge. Det at det ble født så mange mennesker etter krigen kan ikke vi politikere ta ansvaret for. Det er alderspensjonistene. De er en egen gruppe. Min bekymring er knyttet til unge mennesker som ikke kommer inn i arbeidslivet og som derfor får store problemer.

Målretting er viktig for at vi skal lykkes. Det hadde ikke vært noe problem hvis jeg hadde hatt hele statskassa og kunne ha brukt penger overalt. Men det kan jeg ikke. Derfor er det viktig at vi bruker pengene der hvor vi ser at vi kan komme i gang med noe og lykkes. Så skal vi bruke de erfaringene vi får der videre og utvikle dette til andre grupper senere. Men også for å se hvordan vi bruker de sju milliardene vi har avsatt til tiltak ellers – hvordan de kan brukes på en bedre måte for denne gruppen.

Fire barrierer

Gjennom denne planen har vi sett på hva som er de største utfordringene. Brukergruppene og bedriftsgruppene har pekt spesielt på fire ting:

1. Vi har en diskrimineringsbarriere. Den går langs mange linjer. Det er en diskriminerings- og holdningsbarriere som vi må få gjort noe med.
2. Så har vi en kostnadsbarriere. I hvert fall i startfasen er det en ekstrakostnad ved å ha en person som trenger tilrettelegging. Vi må hjelpe og tilrettelegge for det.
3. I noen tilfeller er det en produktivetsbarriere. Personer med funksjonsnedsettelse kan i hvert fall i perioder ha lavere produktivitet enn annen arbeidskraft. Det gjelder i og for seg oss

alle – det går litt opp og ned med produktiviteten vår. Uansett er det en barriere vi må ta alvorlig i den forstand at vi må tenke hva vi skal gjøre for å bøte på det. Det er det viktig å se nærmere på.

4. Vi har også en informasjonsbarriere, som vi ikke skal undervurdere. Det finnes mange tiltak allerede for bedrifter som vil ansette folk, men de kjenner ikke til dem.

Penger og tiltak

Hva gjør vi?

Vi foreslår en del konkrete tiltak. Jeg skal ikke gå inn på alle detaljene, men se på det overordnede.

For det første er vi opptatt av diskriminering.

Vi gjør noe med tilretteleggingstilskuddet. Vi foreslår en ramme på 25 millioner i inneværende år for å tilrettelegge ulike ordninger på arbeidsplassen.

Så etablerer vi ordninger med mentorer. Det bruker vi 30 millioner kroner på.

Og noe av det aller viktigste: Vi legger på bordet 500 øremerkede tiltaksplasser for denne strategien.

Vi setter av penger som dekker de arbeids- og utdanningsreiser det er behov for. Selv om ordningen ikke gjøres permanent.

Sist, men ikke minst, gjør vi noe som jeg mener er veldig viktig. Vi setter av personer i NAV til å sørge for at dette faktisk gjennomføres. Det settes av 19 prosjektleder/ koordinatorstillinger og det settes av 19 arbeidslivscoachstillinger i fylkene som skal følge opp strategien. Arbeidslivscoachene skal knyttes til arbeidslivssentrene. I tillegg settes det av to stillinger i direktorat som skal følge opp strategien.

Tid for å lykkes?

Hvorfor tror jeg at vi lykkes nå, når jeg startet med å si at vi ikke har lykkes tidligere?

Jeg tror at vi kan lykkes nå fordi vi er konkrete. Vi er mer konkrete enn før, vi legger konkrete penger på bordet knyttet til akkurat denne gruppen.

En annen ting som gjør at jeg tror vi kan lykkes, er at jeg har utfordret IA-partene, de store organisasjonene. De har vært altfor dårlige på dette. De har ikke fulgt opp IA-avtalens delmål to. Det har de begynt å bevege seg på. Jeg ser at partene i arbeidslivet nå er tydelig på at dette ønsker de å følge opp. Så får vi følge med og se.

Jeg tror at arbeidslivssentrene, partene, de konkrete midlene vi legger på bordet til sammen er viktig for at vi skal lykkes. Men vi må være tydelige på at dette er vanskelig. En av de store utfordringene er næringslivet, bedriftene. NAV kan ikke gjøre jobben alene. Det må finnes et sted der personer med nedsatt funksjonsevne kan jobbe. Vi må komme forbi at dette er noe man gjør fordi man er grei. Dette er noe man gjør fordi man tjener penger på det. Vi må appellere til at det er bedriftsøkonomisk fornuftig å gjøre det. Det er mange strålende

eksempler fra næringslivet. Av og til er det en skam at det offentlige ikke er så gode.

Kommunene må med

Så er det noen skjær i sjøen. Det er viktig at vi jobber sammen om å få nok blest om strategien. En annen utfordring er den situasjonen vi har i Europa. Finanskrisen. Vi vet at når ledigheten stiger, så er det de som står lengst fra arbeidsplassene som sliter mest.

Et viktig mål for meg i årene som kommer, er å få kommunene mer med i arbeidet. Heldigvis er de i gang med det.

Det er en utfordring at private, kanskje på grunn av måten de er organisert på, klarer å være mer åpne i noen sammenhenger. Det offentlige er kanskje blitt så opptatt av bunnlinja og budsjetter at man er veldig, veldig redd for å åpne mulighetene. Det må vi gjøre noe med. 2012 bør være et år hvor vi sammen får kommunesektoren mye mer på banen.

Laila Bakke-Larsen: Praktiske boligproblemer sugde energi som skulle vært brukt på jobben

Parkeringsproblemer og en tung dør. Det var bare to av de mange praktiske problemene som Laila Bakke-Larsen måtte bruke tid og krefter på før hun kom på jobben.

Laila Bakke-Larsen er rullestolbruker. Hun kommer fra Trondheim. Da hun studerte der, kjøpte hun en vanlig leilighet i et vanlig boligområde.

- Siden leiligheten var ny, fikk jeg ordnet med tilpasninger og hjelpemidler før jeg flyttet inn, sa hun i sin innledning på konferansen. – Jeg hadde veldig godt samarbeid med ergoterapeuten og boligkontoret i kommunen.

Da Bakke-Larsen ble ferdig med psykologistudiene, fikk hun arbeid i Oslo.

- Jeg flyttet til Vika kvelden før jeg skulle begynne i jobben. Det ble en veldig stor overgang. Mye ble vanskeligere. Den største utfordringen, som jeg ikke hadde tenkt på, var parkering. Jeg kjørte rundt og rundt for å finne parkeringsplass. Det kunne bli langt å gå. Leiligheten lå i tredje etasje – med en veldig tung dør. Da måtte jeg skaffe døråpner. Det tok sin tid. Langt til butikken var det også. Med andre ord mange praktiske problemer.

Poenget mitt er: Jeg brukte mye tid og krefter på å bo og leve. Det sugde energi. Alle har en energipott. Da ble det mindre igjen til jobben. Jeg sier som Gro Harlem Brundtland: Alt henger sammen med alt.

Alt som måtte ordnes utenfor jobben, tappet krefter, som hun gjerne skulle brukt i en ny jobb.

- Og hvis man flytter til en ny bydel, er man i gang igjen.

Med nye, til dels de samme oppgaver som tar tid. Ofte lang tid. Og krefter. Energi. Potten tappes.

Kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete: Rødt lys for store, institusjonsliknende boenheter

Jeg tror at små boenheter kan være positivt – med noe fellesareal– men bygges det svære institusjonsliknende boenheter med samlokalisering, da må vi være på vakt. Da må det lyse en rød lampe, sa kommunal- og regionalminister Liv Signe Navarsete på konferansen.

- Arbeidet med å gjøre boliger og offentlige bygninger tilgjengelige er et satsingsområde for Regjeringen. I det offentlige ordskifte er det ulikt syn på de grep vi tar for å sikre nettopp det. Bygningsindustrien er ikke bare glad for våre initiativ. Kostnadene holdes fram som et viktig element.

Målet er at samfunnet – og ikke minst heimen og arbeidsplassen – skal være tilgjengelig for alle.

Uavhengig av funksjon er det viktig at samfunnet legger til rette for at vi kan ha en bolig vi kan bo i så lenge som mulig. Vi blir stadig eldre – heldigvis. Vi blir lenger friske – heldigvis. Dermed kan vi bo lenger hjemme, og de aller fleste vil det. Vi har alt å tjene på å flytte perspektivet til at tilgjengeligheten gjelder alle.

Mer enn areal og kostnader

Som boligminister har jeg ansvar for eksisterende boligmasse, og at det som bygges i dag skal være tilrettelagt og tilgjengelig, som ett element i politikken. Jeg mener at en god, trygg og stabil bolig er forutsetningen for deltakelse i samfunnslivet og i arbeidslivet. Sammen med helse og utdanning, og sikker inntekt, er det grunnleggende i livene våre. Det er en grunnpilar som ofte blir glemt når vi diskuterer velferdssamfunnet og det fellesskapet det utgjør.

Undersøkelser viser at et mindretall av boligene er tilgjengelige i dag. Trinn, terskler og smale dører er eksempler på hindringer som vi møter. Det reduserer valgfriheten for mennesker med nedsett funksjonsevne. Vi har satt i verk ulike tiltak. Blant annet krav om heis og tilgjengelighet til nye boliger i plan- og bygningsloven, sa Navarsete.

Hun gjennomgikk også flere andre krav som stilles til nye boliger.

- Hver for seg kan de virke som detaljer, sa hun. – Men til sammen er de avgjørende for å bedre boligkvaliteten for alle. Det skal ikke bare være areal og kostnader som teller. Det skal være boliger som er gode å bo i.

Med ryggen mot fremtiden

For å styrke planleggenes kompetanse har Statens byggtekniske etat utarbeidet et opplæringsprogram rettet mot prosjekterende i boligsektoren. De arbeider mye med opplæring i de miljøene som skal prosjektere og utforme boligen, sa Navarsete.

Flere utbyggere har gått ut i mediene og sagt at mindre leiligheter blir uforholdsmessig dyre fordi det stilles krav om universell utforming. På konferansen slo Navarsete tilbake:

- Jeg mener det er å gå med ryggen mot framtiden ikke å gjøre det vi gjør nå. Vi har miljøkrav. Vi må også ha tilgjengelighetskrav. Det burde være helt sjølsagt i 2011. Vi burde ikke engang diskutere at det skal være slik, sa hun.

Husbankens innsats trakk hun også fram: - Husbanken spiller en viktig rolle. Gjennom sine tilskuddsordninger stiller den krav til tilgjengelighet som er høyere enn kravet i teknisk forskrift.

Men den største delen av boligmassen er allerede bygd.

- Boliger har lang levetid. Mye er bygd i en tid da universell utforming ikke var et tema. Det er en utfordring å gjøre disse boligene tilgjengelige for flere, sa kommunal- og regionalministeren.

Hun minte om at vi bruker mye penger på bolig i Norge – både kjøp, leie og oppussing: - Vi må spre informasjon og utfordre den enkelte til å tenke tilgjengelighet og brukbarhet når de kjøper, bygger eller pusser opp, sa hun.

- 150 000 mennesker har problemer med å komme inn på boligmarkedet og få en god og tilfredsstillende bolig. Hvis en person med nedsatt funksjonsevne bor i en bolig som ikke er tilrettelagt, så har den personen ikke en tilfredsstillende bolig. For mange ute i kommunene som arbeider med dette feltet, tror jeg at denne informasjonen og denne presiseringen er viktig.

Det er kommunene som har ansvaret for at innbyggerne har tilfredsstillende boforhold. Det er der folk bor. Utfordringene må løses lokalt. Kommunene er en hovedaktør, og samspillet mellom Husbanken og kommunene, som er veldig godt, er viktig for at dette skal fungere på best mulig måte. Det er enkeltmennesker vi snakker om. Jeg har stor tillit til arbeidet ute i kommunene. Jeg synes de tar ansvaret på en god måte.

Rødt lys for store boenheter

Vi skal finne gode boligløsninger for enkeltmennesker. Boligutvalget peker på at boligpolitisk er kollektive løsninger ikke nødvendigvis negativt og problematisk i seg sjøl, men det er problematisk hvis den enkelte mangler valgmuligheter og blir plassert i en bolig som hindrer ham eller henne i å leve et godt og selvstendig liv. Det å kunne følge egne valg som enkeltmenneske er viktig. En var også skeptisk til økende samlokalisering av ulike brukergrupper. Det er jeg også. Det kan være negativt for beboeren, og det vil jeg følge opp i meldinga om boligpolitikken. Jeg vil også problematisere det vi ser som en framvekst av større samlokaliserte boliger og samlokalisering av ulike brukergrupper. Vi må stille spørsmålet: Hvor mange boenheter kan kommunene lokalisere sammen? Hvordan kan en gjøre det? Jeg tror at små boenheter kan være positivt – med noe fellesareal – men bygges det svære institusjonsliknende boenheter med samlokalisering, da må vi være på vakt. Da må det lyse en rød lampe. Det må vi jobbe sammen om.

Vil ha innspill

La meg til slutt understreke at vi trenger boliger, bygninger og uteområder som kan brukes av alle. Vi trenger mer byggeaktivitet, spesielt i byer og bynære strøk der presset er størst, men også rundt om i landet. Det kan virke sjølsagt. Det er det ikke for alle. Derfor har vi en viktig jobb å gjøre sammen. Jeg og mine folk i departementet vil ha innspill fra dere til det meldingsarbeidet vi driver med nå. Både bygningsmelding og boligmelding. Det er store arbeid, og det er viktig arbeid som berører enkeltmenneskers valgmuligheter.

Johans Tveit Sandvin, professor, Universitetet i Nordland: Boligen og dens betydning for arbeid

Boligpolitikken har stor betydning for sysselsettingsmulighetene for funksjonshemmede, sa professor Johans Tveit Sandvin i sitt innlegg – og trakk fram flere uheldige sider ved nettopp boligpolitikken. - Når det gjelder den konkrete, praktiske politikken i forhold til tilgjengelighet, har det skjedd deprimerende lite på 20 år, og vi er i ferd med å bli distansert av en rekke land – til og med land vi ikke liker å sammenligne oss med, sa han.

Denne konferansen handler om funksjonshemmedes muligheter på arbeidsmarkedet. Jeg er bedt om å si noe om bolig, nærmere bestemt hvorvidt forhold knyttet til bolig kan tenkes å påvirke funksjonshemmedes muligheter på arbeidsmarkedet. Andre temaer som skal tas opp i forhold til arbeid er utdanning og tjenester. Det er vanskelig å unngå helt å berøre tjenester i samband med bolig, men jeg forsøker å gjøre det på en måte som jeg tror ikke vil overlape med andre innlegg.

For å antyde svar på spørsmålet om hvordan bolig og boligpolitikk kan tenkes å påvirke funksjonshemmedes muligheter på arbeidsmarkedet, vil jeg starte med litt om bolig og boligpolitikk, for deretter å nærme meg spørsmålet om hvordan dette relaterer seg til mulighetene på arbeidsmarkedet.

Dersom vi ser bort fra institusjonsomsorgen har boligpolitikk for funksjonshemmede i all hovedsak handlet om tilskudd til tilrettelegging av bolig. Det er en boligpolitikk som i stor grad er blitt formet gjennom utforming av retningslinjer og kriterier for tilskudd, administrert gjennom Husbanken. Virkemiddelene har altså vært økonomiske, som tilskudd til bygging av bolig for personer med boligrelevante funksjonsnedsettelse, eller som insentiver rettet mot den generelle boligbyggingen (for eksempel livsløpsstandard). Det vi kan kalle regulerende tiltak, som påbud og lovkrav, har vært nesten fraværende inntil de aller siste årene.

Det er så vidt jeg vet ingen av de sentrale politiske dokumenter som omhandler bolig for funksjonshemmede som behandler hensynet til sysselsetting (kanskje med et visst unntak *NOU 2011: 22 Innovasjon i omsorg*, som vi så vidt skal komme tilbake til). Dette er på en måte litt underlig. Sammenhengen mellom sysselsetting og bolig har vært kjent lenge. Flere av funksjonshemmedes organisasjoner hadde tidligere (og har kanskje fortsatt?) hybelhus og utleieleiligheter i byer som sysselsatte mange av deres medlemmer. Bolig ble av organisasjonene tidlig sett som et strategisk virkemiddel for å sikre sysselsetting og var kanskje også medvirkende til at sysselsettingen blant funksjonshemmede økte ganske sterkt på 1970- og 1980-tallet. Men dette reflekteres ikke i den offentlige boligpolitikken for funksjonshemmede. Arrangørene av denne konferansen skal derfor ha honnør for å sette fokus på spørsmålet.

Bolig og omsorg

Om boligpolitikken for funksjonshemmede har lite referanse til sysselsettingspolitikken så har den hatt desto sterkere referanser til et annet politikkområde: omsorgspolitikken. Skal en forstå hvordan spørsmål om bolig er knyttet til funksjonshemmedes muligheter på arbeidsmarkedet, er det viktig å forstå hvor sterkt boligpolitikken for funksjonshemmede siden midten av 1990-tallet er påvirket av omsorgspolitikken.

Det startet egentlig med Gjærevoll-utvalgets innstilling fra 1992; *Trygghet, verdighet, omsorg*, som lanserte begrepet boliggyring. Boliggyring rommer flere aspekter, og må blant annet sees i sammenheng med den sterke nedbyggingen av institusjonsplasser som skjedde i løpet av 1990-tallet. Det viktigste signalet som formidles gjennom begrepet boliggyring, er at det skal gjøres et skille mellom omsorg og bolig (i motsetning til institusjonsomsorgen, hvor de to var ett). Innstillingen sier at:

"... man legger til grunn et syn om at boligen i utgangspunktet er et privat ansvar. (...). Ansvaret for at den enkelte får nødvendige helse-, sosial- og omsorgstjenester bør derimot i hovedsak være et offentlig ansvar. Uansett er det viktig å understreke skillet mellom henholdsvis bolig og omsorgstjenester."

Dette gjelder omsorgspolitikken. For funksjonshemmede hadde det allerede – i alle fall for mange – eksistert et slikt skille. Trygdeboligene fra 1950- og 1960-tallet var tildelt på grunnlag av vanskeligheter på boligmarkedet, bl.a. grunnet lav inntekt. Det samme gjelder langt på vei serviceboligene som kom på 1980-tallet, som riktig nok var knyttet opp mot et visst servicetilbud, men hvor det var forutsatt at beboerne (hovedsakelig eldre) stort sett var selvhjulpne. I tillegg har det lenge vært et varierende spekter av stønadsordninger for ombygging og tilpassing av boliger for å møte spesifikke tilgjengelighetsbehov. Endelig finnes det visse (svake) pålegg, krav og insentiver for å gjøre den totale boligmassen gradvis mer tilgjengelig også for personer med redusert funksjonsevne (universell utforming). Så hva var det spesielle med boliggyring? Og hva vedkom det egentlig funksjonshemmede? Boliggyringen var i første omgang rettet mot eldre. Gjærevoll-utvalget var opptatt av den sterke veksten som ville komme i andelen eldre i befolkningen. Dette utgjorde den kanskje viktigste rammebetingelsen for en langsiktig planlegging av omsorgstjenestene, både økonomisk, kapasitetsmessig og organisatorisk. Å skille mellom bolig og omsorgstjenester handlet ikke primært om retten til å velge bosted, eller at eldre skulle kunne bo hjemme så lenge som mulig, selv om det siste var viktig i Gjærevoll-utvalgets utredning. Det viktigste ved prinsippet om boliggyring var at bolig – eller mer bestemt kostnadene ved det å bo – skulle være et privat ansvar, ikke et offentlig. Når det var klart, kunne en begynne å planlegge nærmere hvordan behovet for boliger (og særlig tilrettelagte boliger) skulle kunne sikres.

Ordningen med omsorgsboliger – eller Husbankens tilskuddsordning for omsorgsboliger – som kom i 1995, må kunne sies å være en direkte

oppfølging av prinsippet om boliggyring. Det nye tilskuddet var en samordning av tidligere tilskuddsordninger og var i første omgang rettet nesten eksklusivt mot eldre. Tilskudd til boliger som sorterte under HVPU-reformen var for eksempel unntatt, men dette unntaket ble opphevet allerede i 1997. Omsorgsboligen var (og er) en svært fleksibel ordning. Det er en "bolig tilrettelagt for heldøgns omsorg" (Husbanken HB 8.B.9). Det stilles klare krav til størrelse og utforming, og til disponering, men boligen har ingen fast bemanning eller service knyttet til seg. Husbankens tilskudd gis i form av investeringstilskudd. Bokostnadene dekkes av beboeren (eventuelt med behovsprøvd bostøtte). Boligen kan leies eller eies, men kommunen har disposisjonsrett. I forhold til selveide boliger innebærer det en kommunal gjenkjøpsrett i 20 år (er noe endret de siste årene).

Det fleksible og økonomisk gunstige ved ordningen satte ikke bare kraftig fart i byggingen av omsorgsboliger, det førte også til en tiltagende rasjonalisering og sentralisering av omsorgstjenesten, hvor omsorgsboliger ble sterkt konsentrert, ofte i form av blokkbebyggelse eller andre boligkomplekser, og samlokalisert med sykehjem som gjerne fungerte som omsorgsbaser, og etter hvert med en rekke andre helse- og omsorgsrelaterte virksomheter, som lege- eller helsesenter, DPS, dagsenter, vernede arbeidstilbud, og i litt større kommuner gjerne psykiatrisk poliklinikk, rehabiliteringssenter osv., og kanskje en cateringbedrift. Omsorgsboligen som i starten først og fremst var rettet mot eldre, ble et viktig virkemiddel i opptrappingsplanen for psykisk helse. Det åpnet raskt opp for en bredere bruksform. Boligbygging for personer med utviklingshemming ble raskt integrert, og senere personer med fysiske funksjonsnedsettelser. Jo mer den sosiale og omsorgsrettede boligbyggingen ble integrert i en mer helhetlig og langsiktig planlegging av den kommunale helse- og omsorgstjenesten, jo viktigere og mer naturlig ble det å se alle de ulike behovene i sammenheng.

De som kjenner meg vil ikke undres over at jeg tar dette opp her. Jeg brukte begreper som omsorgsgetto og omsorgscontainer, ja endog omsorgsreservater, om denne tette samlokaliseringen av omsorgsboliger allerede på 1990-tallet. Og flere med meg. Men her skal vi ikke fortape oss i nostalgi. I 2005 forsvarte Trond Bliksvær en doktorhandling om boliger for funksjonshemmede (*I skuggen av reformene*). Avhandlingen er en boligsosiologisk analyse av omsorgsboliger som politikk og boform for personer med fysiske funksjonsnedsettelser. Her peker Bliksvær på det interessante poeng at det som Gjærevolls-utvalget kalte boliggyring i omsorgspolitikken, i prinsippet ledet til en omsorgsgyring av den sosiale boligbyggingen. Ordningen innebærer en institusjonalisering av sambandet mellom tjenesteyting og bolig, hevder Bliksvær. Bolig og tjenester blir "smelta saman på nye måtar gjennom ein samla finansieringsmodell og regelverk. Eit uttrykk for dette er ein sterk tendens til samlokalisering av bustader og tenestefunksjonar. Ein ser også at unge menneske som i utgangspunktet har behov for ein fysisk tilpassa bustad ender opp med å bu i omsorgsbustader samlokalisert saman med hjelpetrengande eldre." (s. 208).

Omsorg og arbeid

Hva er det så som er så problematisk ved omsorgsboligen som ordning? Jeg skal her peke på tre problem, og vise hvordan disse problemene er relatert til det som er temaet for denne konferansen, nemlig sysselsetting.

1. Det første problemet er at omsorgsboligene har fortrent alternativer. Den dominans som omsorgsboligordningen fikk, og den institusjonaliseringen av sambandet mellom bolig og tjenester som dette førte til, kom til å sette andre ordninger og hensyn i den sosiale boligbyggingen i skyggen. Det finnes statlige tilskuddsordninger for andre former for boligbygging og ombygging av bolig, men de er kraftig underforbrukt, i stor grad fordi kommunene ikke har prioritert dem. Omsorgsbolig har vært sett som framtidens bolig for personer som har behov for tilrettelagt bolig, og som i tillegg har – eller forventes å få – behov for annen assistanse. Grunnen er at omsorgsboligen har inngått som et ledd i formingen av framtidens omsorg. Mange funksjonshemmede rapporterer om det en må kunne kalle for botvang, i den forstand at omsorgsbolig er eneste tilgjengelige kommunale tilbud, eller verre: eneste alternativ dersom en skal være sikret annen assistanse. Dette har ikke bare tatt oppmerksomheten bort fra andre tilskuddsordninger, det har tatt kraften fra kravene om tilgjengelighet i den ordinære boligmassen. Det kan ikke være tilfeldig at det nesten ikke har skjedd noe på den fronten, hvor vi ligger langt etter våre naboland, som for øvrig ikke har hatt den samme formen for konsentrert, samlokalisert omsorgsboligbygging. Men nå er det da endelig i ferd med å skje noe? Vi har fått sterkere bestemmelser i plan- og bygningsloven, og i en egen diskriminerings- og tilgjengelighetslov. Og vi har fått et blick inn i det som er på trappene i boligpolitikken framover. Men tilveksten av nye boliger er liten, og dersom det ikke skjer reelle løft i forhold til eksisterende boligmasse vil det ta svært lang tid før vi merker reelle forandringer. Enda er det kommunene, nå gjennom ny lov om kommunale helse- og omsorgstjenester, som har det klartest formulerte ansvaret for å sikre *“boliger med særlig tilpasning og med hjelpe- og vernetiltak for dem som trenger det på grunn av alder, funksjonshemming eller av andre årsaker”*(Prop. 91 L (2010-2011) § 3-7).

2. Det andre problemet med denne boligpolitikken innlåsing i omsorgspolitikken er at det får konsekvenser for en rekke andre hensyn og politikkområder for funksjonshemmede, ikke minst sysselsetting. En effektiv sysselsettingspolitikk for personer som sliter med å komme inn på arbeidsmarkedet forutsetter muligheten til å være mobil. Men når bare en svært begrenset del av boligmassen er tilgjengelig for funksjonshemmede så er denne mobiliteten sterkt begrenset. Og dersom det å velge boliger som ikke er lokalisert i nærheten av omsorgsbaser eller ikke er tildelt via kommunen er forbundet med risiko for ikke å få de tjenester en har behov for, så er en jo like langt.

Når omsorgsboliger konsentreres til bestemte områder, som designes ut fra tjenesteytingshensyn, så preger det bosituasjonen på måter som er lite forenlig med aktiv deltakelse på arbeidsmarkedet, eller i annen organisert deltakelse for den del. Omsorgsboligområdene er

utformet ut fra en omsorgslogikk. Samlokalisering av mennesker ut fra at de har et tjenestebehov er i seg selv et uttrykk for det. At boligene samlokaliseres med sykehjem og en lang rekke andre helse- og omsorgsvirksomheter er et ytterligere uttrykk for det samme. I denne konteksten blir beboere først og fremst omsorgsmottakere. Det er slike steder at termer som eldre og funksjonshemmede (tidligere eldre og uføre) får mening - og næring. Det er ikke det stedet en forventer individuelt tilrettelagt assistanse til personer i et aktivt yrkesliv.

Det går vel an å arbeide selv om en bor i omsorgsbolig, med sikker adgang til tjenester? Det er mulig, men hva slags arbeid? Det vernede verkstedet som ligger vegg i vegg, kanskje, hvor det ikke gjør så mye om en kommer sent, eller må gå litt tidlig for å tilpasse seg turnusene i omsorgsbasen. Det er imidlertid ikke mye til boforhold for unge karrieremennesker som i tillegg til å tilpasse seg et krevende yrkesliv, skal pleie sine sosiale nettverk.

Dette har også viktige symbolske aspekter. Vår materiellstruktur – som en viktig del av kulturen – er av noen definert som "størknet hensikt". Materiellstrukturen er mettet med mening, den utgjør en referansestruktur for vår fortolkning av verden. Den taler til oss om prioriteter og forventninger, om over- og underordning, den taler om fordelingen av symbolske goder og den utvider eller innsnevrer individets frihet og mulighet til å definere seg selv i det offentlige rom. Dagens samlokaliserte omsorgsreservater taler til oss om et skille mellom de uavhengige, produktive, som skaffer seg sine boliger i et marked, og de avhengige, som vi ikke forventer er produktive og som fellesskapet forsyner med bolig.

3. Det tredje problemet med den sterke symbiosen mellom bolig og omsorg er at den reflekterer, og forsterker, et misforstått sektoransvarsprinsipp, som hindrer en helhetlig politikk for funksjonshemmede. Politikken for funksjonshemmede er segmentert, og ulike deler av politikken styres av ulike perspektiver og logikker. Den "helhetlige politikken" har siden *NOU 2001: 22 Fra bruker til borger*, vært (forsøkt) styrt ut fra et medborgerperspektiv. Men så lenge sektoransvarsprinsippet blir forstått som at hver sektor kan følge sine egne logikker, og inngå de allianser de finner tjenlig for sin egen politikk, så får vi ingen helhet. Vi får et lappeteppe. Boligpolitikken veiter på omsorgspolitikken, og vice versa. Samferdselspolitikken har altfor lenge forhandlet sine utfordringer bort med TT-kjøring og drosjerekvisisjoner. Og sysselsettingspolitikken, ja hva skal vi si om den? Arbeidslinja rettes først og fremst mot personer man mistenker for å lure seg unna arbeidsplikten, men funksjonshemmede er per definisjon hevet over mistanke – de er verdige trengende, og er dermed ikke spesielt interessante for sysselsettingspolitikken. Vi har en masse rapporter om unge mennesker som tilbys uføretrygd uten å ha bedt om det, i stedet for seriøs hjelp til å komme i arbeid. Som Marie Simonsen sier på "Side 3" i gårsdagens Dagblad, om likestillingspolitikken: Godviljen er der, men sentrale myndigheters gjennomføringsvilje har i stedet satset på

ansvarsspredning: Politiske myndigheter har gitt seg selv en armlengdes avstand til gjennomføringen av likestillingspolitikken.

Marked og politikk

På et generelt plan har boligpolitikken og sysselsettingspolitikken en viktig ting felles. De er begge forutsatt å skulle reguleres etter markedsprinsippet. Og markedet lar seg ikke like enkelt styre av politiske vedtak, som for eksempel helse- og omsorgspolitikken eller utdanningspolitikken. Vi har jo opplevd formidable endringer på utdannings- og omsorgsområdet, med store og massive reformer som har fjernet segregerte ordninger. Men disse områdene styres av politikere og byråkrater. Det samme er i langt mindre grad tilfellet med sysselsetting og bolig, ikke uten aktive inngrep. Markeder må styres og reguleres ut fra politiske mål. Det var jo nettopp dette som var suksesskriteriet ved den nordiske modellen.

Norge har helt siden Regjeringens første handlingsplan for funksjonshemmede i 1990 hatt som mål: *Full deltaking og likestilling for funksjonshemmede*. Sannheten er at vi faktisk ikke har kommet særlig mye nærmere dette målet siden den gang. Vi har produsert veldig mye fine planer; en rekke utvalg har avgitt sine rapporter; vi har agert som progressive aktører i internasjonale fora; og vi har endelig skjerpet lovgivningen på viktige områder. Og mens alt dette har skjedd, har ingen ting skjedd! Når det gjelder den konkrete praktiske politikken i forhold til tilgjengelighet, har det skjedd deprimerende lite på 20 år, og vi er i ferd med å bli distansert av en rekke land – til og med land vi ikke liker å sammenligne oss med. Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg selv har tenkt – og sagt – at nå er det endelig i ferd med å skje noe.... Men så er det liksom noe Kafkask over det hele; en føler at det foregår en politisk prosess som stadig skrider fremover, mot et eller annet mål, men når en ser nærmere etter så er det ingen ting konkret som hender, ingen ting forandres. Og fordi idealene stadig utvides og forsterkes, så øker gapet.

Arbeid er en viktig forutsetning for deltagelse på andre markeder. Men sysselsettingen blant funksjonshemmede er lavere i dag enn for 20 år siden. Endringene i arbeidsmarkedet forutsetter større fleksibilitet og mobilitet i arbeidsstokken, men uten større tilgjengelighet i den ordinære boligmassen, og en mer fleksibel tjenesteyting, vil funksjonshemmede fortsette å sakke akterut. I tillegg er bolig nordmenns viktigste kapitalobjekt, noe funksjonshemmede i stor grad er avskåret fra å kunne utnytte. Den liberalisering som har skjedd i det ellers så sosialdemokratiske Norge, skaper stadig større barrierer for funksjonshemmede så lenge de aktivt stenges ute fra å konkurrere på (mer) like vilkår i disse markedene.

Vi må selvsagt håpe at den stortingsmeldingen som nå kommer vil gjøre en forskjell. Det må også nevnes at *NOU 2011:11 Innovasjon i omsorg*, har en del interessante innspill til omsorgspolitikken. I stedet for å fortsette utbyggingen av omsorgsboliger (og sykehjemsplasser) foreslår utredningen bl.a. å satse på ombygging og fornyelse av den eksisterende boligmassen (både omsorgsboliger og ordinære boliger). Den peker på at

fremtidens etterspørsel etter tilrettelagte boliger vil være en annen enn før. Kommende generasjoner av eldre vil kreve langt sterkere "nærhet til å delta aktivt både i samfunnsliv, kulturliv og noen også i arbeidsliv". Dette tror jeg de har helt rett i. Derimot vil jeg være mer skeptisk til at omsorgspolitikken, og mer spesifikt hensynet til eldre (som er viktig nok), igjen skal diktere boligpolitikken for funksjonshemmede.

Avslutning

Hva er så konklusjonen på dette? Konklusjonen er for det første at ja; boligpolitikken har stor betydning for sysselsettingsmulighetene for funksjonshemmede. Og mye kunne vært vunnet dersom politikkområdene ble sett i sammenheng, som virkemidler i en helhetlig politikk. For det andre, dersom denne politikken skal ha utgangspunkt i et medborgerperspektiv, så må vi se ut over fysisk tilgjengelighet og tilgjengelighet til tjenester. Vi må i stedet begynne å fokusere på det Bliksvær (2005) kaller *strukturell* tilgjengelighet. Omsorgsboligordningen sikrer fysisk tilgjengelige boliger, og tilgjengelighet til omsorgstjenester, men representerer samtidig strukturelle barrierer i forhold til deltakelse og likestilling. Boligpolitikkenes tette infiltrering i omsorgspolitikken er en del av en strukturell diskriminering, hevder Bliksvær, hvor funksjonshemmede defineres ut fra sin funksjonsnedsetting og tilhørende behov for bistand, og ikke som medborgere med rett til deltakelse og likestilling.

Likestilling i forhold til arbeidsmarkedet krever at det er mulig for funksjonshemmede å bo der det er arbeid. Likestilling i forhold til boligmarkedet forutsetter at de boliger som tilbys i markedet er tilgjengelige for alle, at funksjonshemmede kan bo hvor de vil og kan dra nytte av den økonomiske fordel som det er å investere i bolig, på samme måte som andre. Det å utestenges fra det ordinære boligmarkedet i den grad som funksjonshemmede i dag blir, er sterkt diskriminerende, fordi det bidrar til å stenge funksjonshemmede ute fra viktige goder som arbeid og kapital.

Eivor Berg, student: Mange løfter, men måtte ordne opp i det mest selv

Skal man komme noen vei som funksjonshemmet student, må man ha tykk hud, spisse albuer og ikke være redd for å bli synliggjort. Man bør helst også være over gjennomsnittet dyktig, og stille godt forberedt til hver undervisning. Å være funksjonshemmet student er slett ikke umulig, men det krever enorm innsats på veldig mange plan. Slik oppsummerte Eivor Berg sitt innlegg der hun fortalte om sine erfaringer som student.

Først kort om min bakgrunn: Jeg er 24 år, studerer psykologi, er døv og har en kronisk sykdom.

Jeg ser fortsatt på meg selv som student, til tross for at jeg har vært i permisjon det siste året. Det er sykdommen min som har presset meg ut i permisjon, så mine erfaringer skriver seg først og fremst fra det å være hørselshemmet student.

Som funksjonshemmet og kronisk syk i Norge synes jeg at jeg er griseheldig. Alle, også funksjonshemmede, kan ta høyere utdanning! Og vi oppfordres til det. Det er ganske fantastisk! Det er mye som fungerer. Veldig mye. Jeg har likevel her valgt å fokusere på det jeg synes at kanskje ikke fungerer slik det bør.

Misforhold

Noe av det jeg synes er mest problematisk med å studere, er et stadig misforhold mellom det man blir forespeilet og lovet, og den virkeligheten man faktisk møter.

Det er en psykisk belastning og et stressmoment som jeg gjerne skulle vært foruten.

For å illustrere har jeg tatt utgangspunkt i hva universitetet på sine nye nettsider lister opp at de kan tilby hørselshemmede studenter. De har en liste på 8 punkter:

1) Individuell veiledning for førstesemesterstudenter.

Med en gang jeg fikk innvilget studieplass, tok jeg kontakt for å få et møte med rådgiveren for hørselshemmede. Hun hadde ferie frem til en uke etter at mine forelesninger hadde begynt for fullt. Ikke fikk jeg noe særlig ut av denne veiledningen heller. Jeg opplever - logisk nok - ofte at det er jeg selv som er eksperten på mine utfordringer, men det er skuffende når man opplever at faginstanser ikke kan tilby deg noen ting.

2) Utlån av hjelpemidler.

Da jeg fikk dette møtet med rådgiver, var beskjeden jeg fikk at hørselshjelpemidler, nei, det hadde de ikke. Det måtte jeg søke hjelpemiddelsentralen om. Noe det ville vært veldig greit å få vite i god tid – før studiene startet, ikke en uke etter.

3) Informasjon til forelesere og veiledere om nedsatt hørsel hvis ønskelig.

Det har jeg aldri fått tilbud om. Jeg har hele tiden selv informert forelesere.

4) Teknologisk støtte.

For hørselshemmede er det mest naturlig at dette ville bety teleslynge. Det er knapt ett auditorium på universitetet der dette er installert. Psykologisk institutt, hvor jeg holder til, ble bygget i 2004. Selv ikke det største auditoriet der har teleslynge.

5) Reservasjon av best mulig plass i forelesningssal.

Det har jeg aldri fått tilbud om. Har heldigvis aldri hatt behov for det heller, det er få som ønsker å sitte på første rad.

6) Reservasjon av lesesalsplass.

Reservert lesesalsplass har jeg fått, men først etter å ha etterlyst det, etter at jeg snakket med andre studenter som hadde dette.

7) Hjelp til å skaffe et rom for avslapping.

Rommet jeg har lesesalsplass i har avslapningsmuligheter, men dette fikk jeg altså ikke tilbud om eller tilgang til før jeg fikk lesesalsplass.

8) Tilrettelegging ved eksamen.

Tilrettelegging ved eksamen har aldri vært noe problem å få innvilget, men det er tungrodd byråkrati at man må søke for hvert eneste fag, hvert eneste semester. Funksjonshemningen min er konstant, og tilretteleggingsbehovene er konstante. Dessuten burde det å få ha med tolk på eksamen være en automatisk innvilget rettighet, og ikke noe som må søkes om.

Jeg lærte fort at var det noe jeg hadde behov for, måtte jeg ordne opp i det selv. Det går med mye tid og energi til dette. I tillegg må jeg, som tolkebruker, koordinere timeplan og alle små og store endringer med tolketjenesten. Alt dette tar tid og krefter som kunne vært brukt til å studere.

Man blir ofte møtt med store og fine ord om at man ikke skal behøve å tenke på tilrettelegging selv, men i praksis viser det seg at det ikke fungerer. Et eller annet sted i systemet stopper kommunikasjonen. Mitt inntrykk er at det slett ikke er snakk om holdninger eller motvilje fra systemet sin side, men at det mangler et velsmurt maskineri.

Etter at jeg ble syk, og hadde vært satt ut av spill en stund, så gjorde jeg et forsøk på å komme tilbake og skrive bacheloroppgave. Fakultetet og instituttet var veldig velvillig innstilt til å hjelpe meg gjennom dette. Det å følge gruppeseminarer var ikke en mulighet for meg, så i stedet skulle jeg få ekstra individuelle veiledningstimer. Det var bare synd at ingen fortalte dette til veilederen! Han hadde ikke ryddet plass i timeplanen sin, og hadde således ingen mulighet til å gi meg ekstra veiledning.

Selvfølgelig er det slik at hver funksjonshemmet selv vet best hvilke behov han eller hun har. Så det er kjempeviktig selv å ha en aktiv rolle til sin egen tilrettelegging og hverdag. Jeg mener ikke å si at målet skal være at vi blir passive mottakere. Men at det hele tiden loves for mye, at man får informasjon om ting som viser seg ikke å stemme, er utmattende.

Det er så mye tid og energi som går med til å være et unødvendig mellomledd for ulike tiltak som skal samkjøres. Og det blir en unødvendig psykisk belastning når man ikke kan stole på at det man er blitt lovet blir fulgt opp.

Holdninger

I tillegg til organisering av den rent praktiske tilretteleggingen, er store deler av studiehverdagen avhengig av holdningene jeg møter hos de enkelte forelesere. De aller, aller fleste er hyggelige, imøtekommende mennesker, men det er gjerne de mindre hyggelige opplevelsene man husker.

- Blant annet var det en gang en kvinnelig foreleser som hadde på seg et stort halssmykke. Så kommer jeg med min lille mikrofon som jeg er avhengig av for å høre hva som blir sagt. Den hang akkurat i samme høyde som smykket hennes, og førte til at det i mine ører var noen som stod og slo med grytelokk. Hennes reaksjon da jeg gikk ned og spurte om hun kunne ta av seg smykket var: «Neste uke må du skaffe en annen mikrofon. Jeg gidder ikke å kle av meg hver gang jeg skal undervise!»
- Andre forelesere sier kanskje ikke så mye rett ut, men jeg opplever stadig at jeg må bevise at jeg er noe. Jeg får av og til inntrykk av at foreleserne tror jeg er litt dum, og de reagerer med forbauselse når jeg avkrefter fordommene deres. For eksempel når vi har presentasjoner i plenum har jeg opplevd flere ganger at de reagerer med forundrede blikk og kommentarer som «Du har jo kontroll på stoffet!»
- Men blant de mest ufattelige opplevelsene er det jeg fikk høre gjennom en av tolkene mine. Foreleseren hadde foreslått privatundervisning i stedet for å følge den vanlige forelesningen. Hvorfor? Fordi han syntes det var så forstyrrende med tolk.

Jeg synes det er helt ufattelig at disse høyt utdannede menneskene, som burde være veldig oppegående og som underviser i psykologi og pedagogikk, ikke ser hvor lite inkluderende slikt er!

Økonomi

Som funksjonshemmet student går det mye innsats med for å forholde seg til både praktisk tilrettelegging, holdninger, og det å ta til seg og bearbeide ny lærdom. Så mye innsats at man er utslitt hver kveld.

Så lenge jeg var frisk, klarte jeg meg. Jeg studerte fulltid, og totalt sett var studiene den fantastiske faglige og sosiale opplevelsen jeg hadde forestilt meg at det skulle være. Men deltidsjobb har aldri vært aktuelt for meg, det ville rett og slett ikke gått. Jeg er derfor veldig glad for den nye studiefinansieringsordningen som nå er kommet på plass.

Siden jeg nå er blitt syk, har jeg ikke fått prøvd den ut selv ennå, men jeg var med på å kjempe den gjennom og er overbevist om at dette er en god løsning for veldig mange funksjonshemmede studenter. Ikke bare fordi jeg mener NAV er feil sted å plassere oss, men også vel så mye fordi

- vi nå forholder oss til samme institusjon som alle andre studenter – som er Lånekassen
- man møter mer eller mindre de samme vilkår som alle andre
- så lenge du består eksamen er det ingen som overvåker deg eller legger seg borti hva du studerer!

Akkurat nå, som jeg har en sykdom å slåss mot i tillegg, har jeg måttet legge studiene på hylla. Det er fordi jeg ikke klarer å oppnå en tilrettelegging som fungerer for både sykdom og hørsel. Sykdommen min innebærer at jeg har begrenset energi og blir fort sliten. For meg er det derfor ikke gjennomførbart å begynne å studere igjen før jeg er frisk, eller i det minste mye bedre. Nettopp fordi min erfaring tilsier at tilrettelegging krever så mye planlegging og koordinering, vet jeg at det i nåværende tilstand ikke er krefter nok til å ordne alt dette – og langt mindre ha overskudd igjen til å skulle ta til meg ny lærdom.

For å oppsummere: Skal man komme noen vei som funksjonshemmet student, må man ha tykk hud, spisse albuer og ikke være redd for å bli synliggjort. Man bør helst også være over gjennomsnittet dyktig, og stille godt forberedt til hver undervisning. Å være funksjonshemmet student er slett ikke umulig, men det krever enorm innsats på veldig mange plan.

Eva Magnus, førsteamanuensis ved Høgskolen i Sør-Trøndelag og seniorforsker ved NTNU

Samfunnsforskning: Utdanningens betydning for arbeid

Høyere utdanning har stor betydning for muligheten til deltakelse i arbeidslivet. Men mange med funksjonsnedsettelse møter problemer andre studenter slipper, kunne Eva Magnus fortelle i sitt innlegg. Eksemplene hentet hun blant annet fra sin studie "Student, som alle andre. En studie av hverdagslivet til studenter med nedsatt funksjonsevne" (2009).

En student fortalte:

Vi må jo jobbe litt ekstra (hørselshemmede), men det har vi jo gjort hele tida. For oss er det helt vanlig ... Jeg tror du skal være både motivert og sterk for å gjennomføre det. Det er tungt, men det er tross alt det du vil, da. Så det har med interesse å gjøre og. Og å hevde seg i samfunnet rett og slett. Du kommer ikke langt uten utdanning. Og du får i hvert fall ikke en jobb som funksjonshemmet uten utdanning. Jeg synes nesten det er viktigere at vi tar utdanning enn andre, kanskje. (Karin, hørselshemmet)

Karin hadde vist at det var mulig å gjennomføre den utdannelsen hun hadde ønsket, på normert tid, og uten at hun hadde vært en byrde for omgivelsene. Hun hadde møtt motstand på grunn av studievalg. Og det hadde kostet!

Sitatet over er hentet fra avhandlingen om hverdagslivet til studenter med nedsatt funksjonsevne (Magnus 2009). Når det henvises til studenter i teksten er det tatt fra denne studien.

Samtidig som studentene i denne studien beskriver barrierer formidler de også en stor glede ved å være studenter. Alle hadde mål om arbeid i ettertid. Dette er framtidige yrkesutøvere som har mye nyttig kompetanse i tillegg til sin fagkunnskap.

Videre i teksten vil jeg gi en kort oversikt over forhold som har betydning for studiesituasjonen til studenter med nedsatt funksjonsevne. Jeg antar at mye av dette er overførbart til en arbeidssituasjon. Først et lite tilbakeblikk.

Bakgrunn

Allerede i 1976 erklærte FN "full deltaking og likestilling" som motto for funksjonshemmedes internasjonale år 1981. Samme motto ble benevnelsen på aktivitetene som skjedde i Norge dette året (NOU 1983:36). Både i programerklæringen fra hovedkomitéen for året og i handlingsplanen for 80-årene beskrives tiltaksområder innenfor høyere utdanning. Det påpekes at institusjonene må få ansvar for tilrettelegging,

at dette må lovfestes og at inntakskriterier ikke må begrense studieadgangen. Høyere utdanning

"... må legges til rette for funksjonshemmede. Metoder og undervisningsmaterieell må tilpasses, og tilgjengelighet sikres. Stipend og andre økonomiske støtteordninger må sikre at slik utdanning lar seg gjennomføre uten å bli mer belastende enn for ikke-funksjonshemmede." (NOU 1983: 36 s. 41).

En samlet beskrivelse av utfordringer innen høyere utdanning kom deretter først i *NOU 2001: 22 Fra bruker til borger. I St.meld. nr. 40. Nedbygging av funksjonshemmende barrierer (2002-2003)* beskrives mål om å øke andelen studenter med nedsatt funksjonsevne til samme andel som befolkningen for øvrig. Her sies det også klart at personer med nedsatt funksjonsevne som oppfyller vilkårene for å studere, skal ha samme reelle adgang til høyere utdanning som andre.

Et sentralt mål i norsk utdanningspolitikk er at alle skal ha lik rett til utdanning, noe som også innebærer rett til tilrettelegging for de som har funksjonsnedsettelse *St.meld. nr. 27 (2000-2001)*. Dette er også hjemlet i lov om universiteter og høyskoler (2005).

Også andre forhold innvirker på studenters situasjon. *Kvalitetsreformen (St.meld. nr. 27 2000-2001)* hadde mål om å øke kvaliteten i utdanning og forskning, og å øke gjennomstrømmingen av studenter. Flere studenter skulle studere full tid, de skulle følges opp tettere, det skulle brukes nye undervisningsmetoder og stimuleres til nye eksamens- og evalueringsmetoder. Internasjonaliseringen ble vektlagt, og ny studiestøtteordning ble innført (lov om utdanningsstøtte til elever og studenter 2006). Denne innebar at lån gjøres om til stipend ved gjennomført eksamen, altså en konverteringsordning. I tillegg skal støtte gis ut fra søkerens studiebelastning. Ved deltidsutdanning blir støttebeløpet redusert tilsvarende. For å få støtte fra NAV til ordinær utdanning må deltaker være over 26 år og ha fått sin arbeidsevne nedsatt¹. Arbeidsavklaringspenger kan gis til studenter som "har behov for å gjenoppta studier og ikke har rett til stipend under sykdom fra Lånekassen". Som en ny ordning fra studieåret 2011-2012 kan studenter med nedsatt funksjonsevne som ikke kan arbeide ved siden av utdanningen få mer i støtte fra Lånekassen, og få støtte for en lengre periode av undervisningsåret enn tidligere².

St.meld. nr. 7 (2007-2008) er en statusrapport for kvalitetsreformen i høgre utdanning. Her sies det at departementet vil følge opp utdanningsinstitusjonenes arbeid med tilrettelegging, fordi denne har vært mangelfull og kan føre til forsinkelser for studenter med funksjonsnedsettelse. *Sett under ett- Ny struktur i høyere utdanning, Stjernø-utvalget (NOU 2008: 3)* foreslo blant annet at tilgjengelighet bør være en del av NOKUTs kriterier, og at ansvarsfordelingen mellom

¹ <http://www.nav.no/Arbeid/Yrker+og+utdanning/Utdanning>

² www.lanekassen.no

lånecassen og NAV måtte avklares, slik at studenter med nedsatt funksjonsevne får samme rettigheter som andre med hensyn til studiefinansiering. Disse forholdene danner et bakteppe for å forstå noen av de forhold som kan ha betydning for en studiehverdag.

Hvorfor satse på høyere utdanning?

Det er en sterk sammenheng mellom høyere utdanning og deltakelse på arbeidsmarkedet, og denne sammenhengen er særlig sterk for personer med funksjonsvansker (Bliksvær & Hanssen 2006; Grambo & Myklebø 2010; Molden, Wendelborg & Tøssebro 2009; Skog Hansen & Svalund 2007; Vedeler 2009). Samtidig er det slik at personer med nedsatt funksjonsevne har lavere utdanningsnivå enn befolkningen for øvrig (Molden, Wendelborg & Tøssebro 2009). Årsakene til dette er mange. I levekårsundersøkelsen blant personer med nedsatt funksjonsevne (Molden, Wendelborg & Tøssebro 2009), fant man at en femtedel av de som hadde en tidlig (før 20 år) ervervet eller medfødt funksjonsnedsettelse hadde tatt et annet studium enn de ville ha gjort om de ikke hadde hatt funksjonsnedsettelse. Grunnene til dette er i nær halvparten av tilfellene mangel på tilpassede studier, mens en tredjedel svarte at årsaken var at de ikke hadde ork eller overskudd til noe annet. Det er færre i gruppen personer med funksjonsnedsettelse som har gjennomført høyere utdanning enn i befolkningen for øvrig, og det er færre antall studenter som fortsetter på en master eller PhD (Bliksvær & Hanssen 2006).

Kort og enkelt sagt handler utdanning om menneskerettigheter. I FNs standardregler for mennesker med funksjonshemming (1999) blir statene bedt om å anerkjenne prinsippet om at personer med nedsatt funksjonsevne har lik rett til utdanning, også høyere utdanning. FNs konvensjon om rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne sier i artikkel 24 om utdanning, at statene skal sikre et inkluderende utdanningssystem på alle nivåer og for livslang læring. Norge har ikke ratifisert konvensjonen ennå.

Kunnskap om feltet

På tross av gode intensjoner og visjoner møter studenter med funksjonsnedsettelse barrierer i alle deler av studiesituasjonen, i overgangen fra videregående til høyere utdanning, i læringsmiljøet og i evalueringssituasjoner:

- Barrierer har betydning for hvor en søker opptak og til hvilke fag (Fuller, Bradley & Healey 2004; Shevlin, Kenny & McNeela 2004).
- Rådgivning i søkeprosessen er utilstrekkelig (Anvik 2006; Berge 2007; Kessel 2008).
- Barrierer kan være tunge dører, trapper, avstander, IKT, manglende tilgjengelighet i undervisning eller utilgjengelig litteratur (Berge 2007; Brandt 2005; Brandt 2010; Fossetøl & Kessel 2000, Fuller, Bradley & Healey 2004; Holloway 2001; Stamer & Nielsen 2008).

- Praksis som en del av studiet kan innebære nye barrierer i bygninger, transport, utstyr og holdninger (Jung, Salvatori, Tremblay, Babtiste & Sinclair 2008).
- IKT er sentralt som kommunikasjonsmiddel i høyere utdanning. For blinde og svaksynte kan disse systemene være utilgjengelige (Berge 2007; Brandt 2005; Fuglerud & Solheim 2008; Konur 2007).
- Studentene selv må være aktive for å øke tilgjengeligheten i læringsmiljøet, og samtidig håndtere utfordringene som er knyttet til annerledeshet og identitet.
- Studenter som ber om tilrettelegging og støtte risikerer å bli møtt med mistenksomhet, avvisning og nedsettende kommentarer. De møter også støtte og gode intensjoner. (Berge 2007; Brandt 2005; Fuller, Healey, Bradley & Hall 2004; Holloway 2001; Moswela & Mukhopadhyay 2011; Rao 2004; Shevlin, Kenny & McNeela 2004).
- Mange studenter velger derfor, om det er mulig, ikke å snakke om vanskene de opplever (se bl.a. Jung 2002; Riddell, Tinklin & Wilson 2005, Stanley, Ridley, Harris & Manthorpe 2011, Stockholms Universitet 2006).
Forskningen sier lite om hverdagslivet som helhet, derfor var dette fokus i min studie (Magnus 2009).

I det videre beskrives noen områder som skaper utfordringer for studenter med funksjonsnedsettelse. Det er tid og energi, læringsmiljø, velferdsordninger og studiefinansiering, bolig, transport og universell utforming eller individuell tilrettelegging.

Tid og energi

En sammenligning av tid brukt i aktiviteter mellom skandinaviske ergoterapeut- og fysioterapeutstudenter (Alsaker, Jakobsen, Magnus, et al., 2006) og studenter med funksjonsnedsettelse (Magnus 2009) viser at hverdagen til studenter med funksjonsnedsettelse er både lik og forskjellig fra andre studenters hverdag. Her trekkes fram tid brukt i studier, i søvn og hvile, og i daglige gjøremål.

Tid i studier

Tid brukt til studier varierer av mange årsaker. Norske studenter studerer i snitt 30 timer pr. uke. I hvilken grad tid brukt på studier varierer med studieprogresjon vet vi ikke. Studentene i min studie som hadde redusert studieprogresjon, studerte ikke nødvendigvis færre timer enn andre studenter. Noen beskrev heller mer tid til studiene enn gjennomsnittsstudenten. Studier fra Stockholms Universitet (2006) og Lunds universitet (Nilsson-Lindström, 2003) viste at studenter med funksjonsvansker studerte mer enn det som er gjennomsnittet i Norge. Hvordan kan dette forstås?

En funksjonsnedsettelse kan gi begrensninger i mulighetene til å handle raskt og effektivt. En student som har redusert skrivekapasitet, Håkon, fortalte at det var vanskelig å ta notater i forelesninger. Med bruk

av diktafon tok han opp forelesningene, som han overførte til pc hjemme, lyttet til dem igjen, og fylte ut notatene fra forelesningen.

“Så det medfører jo en del ekstra vendinger og sånn i hverdagen. En del sånne ekstra ting, som kanskje ikke den vanlige mann i gata forstår. Men sånn er det nå!”

Håkon hadde også redusert lesekapasitet.

“Det har med samsyn å gjøre. Når jeg leser så er det vanskelig å koordinere.”

Det var krevende å lese, han brukte mer tid og energi og fikk lett hodepine om han ikke hvilte regelmessig. Derfor var en god rytme med jevnlig pauser avgjørende. Ble han for sliten ville det gå ut over tid til andre nødvendige og viktige aktiviteter.

Lesing er tidkrevende også for studenter som har dysleksi, er svaksynte og bruker lese-tv, lydbok eller andre formater. Det er ikke så lett å skimme. Og samtidig, den tiden disse studentene brukte til lesing var mer effektiv enn den ville vært uten hjelpemidlene, men det var fortsatt tidkrevende.

Tid til søvn og hvile

Behov for hvile og tilstrekkelig søvn kan være både et resultat av sykdom, som medførte smerter, eller tretthet som bivirkning av medisin, og at en på grunn av redusert kapasitet blir generelt sliten av å utføre aktiviteter; både studieaktiviteter og de vanlige daglige gjøremålene. I gjennomsnitt sover den norske befolkningen, mellom 9 og 79 år 8,5 timer i døgnet (Rønning & Vaage, 2002). Håkon sov og hvilte i gjennomsnitt knapt 11 timer i døgnet, og særlig mye i helgene. Han beskrev søvn som vesentlig. Samtidig måtte han ha tid og overskudd til å være sosial, noe som kunne være vanskelig.

Noen har sykdommer som krever at de må være påpasselige med hva de gjør, være oppmerksom på symptomer, ikke å presse seg til å gjøre mer enn det kroppen tåler og sørge for regelmessig hvile.

Tid i daglige gjøremål

Mange av dagliglivets trivielle og ordinære gjøremål er med på å danne erfaringer i dagliglivet, som gjør at unge mennesker etter hvert kan leve selvstendige liv. Disse aktivitetene kan erfares som både tid- og energikrevende, og de må håndteres.

Overgangen til høyere utdanning innebærer ofte at en flytter hjemmefra og må håndtere daglige gjøremål som handling, matlaging, rengjøring, klesvask, økonomi og oppvask på egen hånd. En student, Peter, beskrev seg selv som “enhåndsbruker”, hvor den ene hånden var støttehånd. Han brukte store deler av søndagen til klesvask. Vaskeriet lå i en bygning noen hundre meter fra studentboligen hans. Han brukte tørketrommel og måtte

derfor gå fram og tilbake flere ganger. Fordi han hadde redusert gangfunksjon tok dette lengre tid for ham enn for en student med god gangfunksjon. Han brukte en time på å legge sammen tøyet etter vask. Som ny student merket han godt at disse nødvendige og ofte usynlige aktivitetene var en ekstra utfordring. Det var tidkrevende for ham, og han måtte planlegge omfanget av dem, for å kunne gjøre både nødvendige og ønskede aktiviteter. Enkelte studenter bruker ekstra tid og krefter både på aktiviteter som å støvsuge, handle eller skifte sengetøy og på aktiviteter tilknyttet studiesituasjonen, som å lese pensum eller ta notater.

I tillegg vil en student med funksjonsvansker gjøre andre vurderinger i tilknytning til mange av hverdagens situasjoner, for eksempel om en skal spise lunsj med medstudenter i kantina. Dersom forflytningen tar lengre tid enn for andre, vil en ha mindre tid til det sosiale samværet som lunsjen kan brukes til. Studenten kommer gjerne senere fram, og må forlate de andre tidligere for å rekke neste forelesning. Om en hører dårlig kan kantina være et sted som er krevende og energitappende å være. Vurderingene handler om hva en har av energi, av grad av tilgjengelighet, mulige hjelpere en kan stole på og tid til rådighet.

En konsekvens av tidsbruk i disse aktivitetsområdene er at det er lite tid og overskudd igjen til å utvikle vennskap og sosiale nettverk. Vi vet at akkurat dette er en svært sentral del av studietiden og også har konsekvenser for framtidig arbeidsliv.

Andre konsekvenser er:

- Redusert studieprogresjon.
- Struktur og rutiner. Planlegging av en hverdag med forutsigbarhet, er særlig sentralt for de som trengte mye assistanse.
- Prioritering av krefter og aktiviteter; i tillegg til studiene kunne det være aktiviteter sammen med egne barn, husarbeid som ikke var tungt, nødvendig trening og aktiviteter som var særlig meningsfulle og som ga hvile.

Dette er forhold som også vil være til stede i en senere arbeidssituasjon.

Læringsmiljø

Studenter som trenger omfattende individuell tilrettelegging bruker mye tid på å søke om og følge opp at tiltakene kommer på plass. Et universelt utformet læringsmiljø kunne redusert behovet for dette. Universell utforming er noe mer enn utforming av bygninger og uteområder. Det omhandler også studier og undervisning, IKT og annen informasjon, samt studentlivet med bolig, kantiner og studentaktiviteter, som for eksempel idrett (Knarlag 2008). Et universelt utformet læringsmiljø reduserer barrierer og kan dermed gi mer tid og overskudd til studiene og til andre ønskede aktiviteter.

I tillegg vil individuell tilrettelegging alltid være nødvendig for noen. Innlesingsrett hos Norsk Lyd- og Blindeskriftsbibliotek ville kunne lette situasjonen for mange som i dag ikke har det (dysleksi eller andre lesevansker). Det samme vil utstyr som konverterer skrevet tekst til

andre tilgjengelige formater. En generell bruk av mikrofon, tilgang til bruk av diktafon, en skjermet leseplass er andre tiltak som kan redusere barrierer, og skape en lettere håndterbar hverdag for mange. I skjæringspunktet mellom møtet med omgivelsene og den enkeltes utfordringer i studiesituasjoner kan deltakelse i ulik grad oppnås ved universelt utformede omgivelser. Så lenge dette finnes i begrenset grad, vil individuelle tiltak være avgjørende. Rådgivningstjenestens kompetanse og erfaring bidrar til å muliggjøre dette. Gjennom diskusjoner om mulige løsninger kan de ha en veiledende rolle i en kritisk fase, og/eller jobbe i en lengre prosess med studenten for å finne fram til gode løsninger. Ofte er det snakk om små tiltak som har stor betydning for enkeltstudenten.

Velferdsordninger og studiefinansiering

Velferdsordningene skal gjøre det mulig for alle innbyggere å leve et verdig liv på linje med det andre gjør. Ordningene skal blant annet kompensere for ulemper i forbindelse med nedsatt helsetilstand eller funksjonsnedsettelse. Offentlige tjenester og ordninger er helt avgjørende for at enkelte av studentene med nedsatt funksjonsevne skal kunne studere. Samtidig innebærer kontakt og samarbeid med dem utfordringer. En ungdom som flytter hjemmefra må ha kunnskap om og oversikt over hva som finnes av hjelpeordninger, og deretter administrere dette i det daglige. Enkelte har kontakt med svært mange ulike instanser, som fysioterapeut, sykehuset for kontroller, støttekontakt, studentassistent på studiestedet og ulike hjemmetjenester. For at dette skal fungere godt må studenten vite og være trygg på at hjelpen kommer til avtalt tid. Når avtaler brytes skaper det ytterligere barrierer og praktiske vansker. Hjemmetjenesten må komme tidsnok til at den som trenger hjelp til å stå opp om morgenen kommer på studiestedet før forelesningen starter. Studenter med brukerstyrt personlig assistanse formidler at ordningen er helt avgjørende for at de skal kunne studere. Samtidig innebærer ordningen et stort ansvar for assistentene, for deres arbeidssituasjon, og for deres forutsigbarhet i arbeidet. Planleggingen er et evigvarende arbeid.

Ordningene i NAV og Lånekassen er ment å gjøre studier mulige. For noen fungerer det ikke slik, og studiefinansiering kan oppleves som en barriere når merutgifter ikke kompenseres. For andre studenter innebærer ytelsene fra NAV en trygghet for mulighetene til å gjennomføre studiene.

Den nye ordningen i Lånekassen (www.lanekassen.no) vet vi fortsatt ikke konsekvensene av, men økte muligheter for støtte vil være viktig for de som har rett til og som får det.

Studenter beskriver møtene med offentlige etater som utfordrende, både fordi det er ukjente arenaer og fordi dette innebærer situasjoner hvor de hele tiden vurderer hvordan de skal presentere seg selv, slik at de blir lyttet til, forstått og får den hjelpen de trenger. Dette er tjenester og ordninger som er nødvendige for å gjøre studier og senere arbeid mulig.

Bolig

Noen studenter med funksjonsnedsettelse bestemmer studiested ut fra muligheten for tilgjengelig bolig. Noen trenger bolig av en viss størrelse, nærhet til studiestedet, god oppvarming eller at den er skjermet mot støy. I dag vektlegges tilgjengelighet og prinsipper om universell utforming ved utbygging av studentboliger. Dette øker mulighetene for flere til å studere der de ønsker det.

En av utfordringene når det gjelder bolig er pris. Dersom boligen er større enn andre studentboliger koster den også mer. Det gis ikke støtte til dette, med mindre en betaler for bolig også et annet sted og har støtte fra NAV.

Transport

Må jeg vente en time (på hjemmesykepleien) for eksempel en helg, fordi noen trenger hjelp, så blir ikke det noen krise. Men må jeg vente en time for å komme meg på studiestedet, så er det verre!

Dette er utsagn fra en student som brukte TT-ordning til og fra studiestedet. Hun hadde erfart at den ofte var forsinket, noe som medførte unødig stress. Hun la derfor inn en god tidsmargin ved bestilling for ikke å komme for sent. Ikke å komme tidsnok får konsekvenser for muligheten til å styre hverdagen og bruk av egen tid. For de som kan bruke egen bil er egen parkeringsplass ved bolig og ved studiested sentralt.

En rapport fra SINTEF³ (Ystmark, Nordtømme & Kummeneje 2011) viser at transportmuligheter har konsekvenser for deltakelse både i studier og arbeid. Enkelte hadde sluttet studiene på grunn av vansker med å komme til studiestedet. Transport blir i denne rapporten beskrevet som en ekstrabelastning som stjeler energi i arbeidsdagen. Det handler blant annet om transportmulighetene til en ny arbeidsplass, parkeringsmuligheter, snøbrøyting, osv.

Studenter med funksjonsnedsettelse ønsker å være som alle andre. Det innebærer blant annet å kunne ta bussen til studiestedet. Dette er fortsatt umulig for mange.

Universell utforming og individuell tilrettelegging

Universell utforming av læringsmiljøet vil gjøre studiehverdagen til studenter med funksjonsnedsettelse enklere. Samtidig er realiteten den at studentene møter barrierer, de må vurdere hva som eventuelt kan gjøres med dette, og hvem det er aktuelt å diskutere saken med. Det er ikke alltid en selvfølge hvem man skal spørre om hjelp, og det er heller ikke sikkert at man ønsker eller synes at det er greit å be om hjelp. Noen studenter bruker mye tid på dette, særlig ved studiestart.

Noen studenter erfarer å bli avvist ved spørsmål om tilrettelegging, som ved eksamen, bruk av diktafon, kopi av overhead og bruk av mikrofon. Enkelte har erfart å bli glemt under eksamen fordi de ikke satt

³ SINTEF Teknologi og samfunn, Transportforskning

sammen med majoriteten av studentene, eller de ble plassert i lokaler som ikke var tilfredsstillende i en slik situasjon. På denne måten formidler utdanningsinstitusjonen indirekte at funksjonsnedsettelse ikke er en del av deres ansvarsområde.

Dette er erfaringer som gjør spørsmålet om tilrettelegging utfordrende. Funksjonsnedsettelse blir om mulig skjult eller bare formidlet til noen utvalgte. Rådgivningstjenesten er viktig. Der møter studenten noen som forstår og som handler ut fra en relasjonell forståelse av funksjonshemming. Dette handler om å håndtere annerledeshet. Mine eksempler gjelder høyere utdanning og det er grunn til å anta at mye av dette er gjenkjennbart også i arbeidslivet. Funksjonsnedsettelser fremtrer på ulike måter. Noen er synlige og andre har vi ingen kunnskap om før personen forteller oss om det. Begge forhold skaper utfordringer for den det gjelder, og det må håndteres om den enkelte skal kunne være aktivt deltakende. Noen vil alltid trenge individuell tilrettelegging i deler av studie- eller arbeidsliv. Dette innebærer prosesser som mange beskriver som strevsomme og en ekstra belastning i hverdagen.

Til slutt

Vi vet at høyere utdanning har stor betydning for muligheten til deltakelse i arbeidslivet. Derfor har politikerne også mål om å øke andelen studenter med nedsatt funksjonsevne til samme andel som befolkningen for øvrig. Enkelte tiltak er satt i verk innenfor universitets- og høgskolesektoren for å bidra til dette. Samtidig har vi sett at tiltak innenfor andre samfunnsområder også er nødvendige for at dette skal bli mulig. Muligheter til utdanning er avhengig av tilgjengelighet også til boligmarkedet, til transport, tjenester, studiefinansiering og tekniske hjelpemidler. I dag møter studenter med nedsatt funksjonsevne utfordringer innenfor alle områdene.

Studenter med funksjonsnedsettelse bruker mye tid og energi på å forhandle om individuell tilrettelegging. En større vektlegging av inkluderende tiltak på alle samfunnsområder kan bidra til en enklere hverdag, mer tid til studier og til å være student. Dette er helt nødvendig for å øke likestillingen i høyere utdanning. Det er også avgjørende for å øke yrkesdeltakelsen for funksjonshemmete.

Håkon sa det slik:

"Jeg ønsker å vise samfunnet at jeg kan bidra med ting jeg også, til tross for de problemene jeg har, og at jeg ikke er noe annerledes. Jeg vil vise at jeg faktisk klarer å bidra med ting. Så hvis folk tror at de kan bryte deg ned, så tar de litt feil!"

Håkon opplevde at han som hadde cerebral parese måtte vise at han faktisk kunne, at han hadde både viljen og kompetansen til å bidra. Samtidig var det ikke det som var det primære målet med å studere. Han, og de andre, var opptatt av at de skulle ha et trygt økonomisk grunnlag, slik at de kunne forsørge seg selv, ektefelle og barn. Ønsket var å få

muligheter som alle andre. Inkluderende tiltak er nødvendige for å virkeliggjøre dette.

Referanser

- Alsaker, S., Jakobsen, K., Magnus, E., Bendixen, H. J., Kroksmark, U., & Nordell, K. (2006). Everyday Occupations of Occupational Therapy and Physiotherapy. Students in Scandinavia. *Journal of Occupational Science*, 13, 17-26.
- Anvik, C. H. (2006). *Mellom drøm og virkelighet? Unge funksjonshemmede i overgangen mellom utdanning og arbeidsliv* (Rep. No. 17). Bodø: Nordlandsforskning.
- Berge, A. R. (2007). *Fra skole og studier til jobb eller uføretrygd? Hva personer med nedsatt syn erfarer i utdanning og i overgangen utdanning-yrke. Resultater fra et tre-årlig prosjekt finansiert av Norges Blindforbunds Forskningsfond* Arendal:Rehab-Nor AS.
- Bjerkan, K.Y., Nordtømme, M.E. & Kummeneje, A.-M. (2011). *Transport til arbeid og livet. Transport og arbeidsdeltakelse blant personer med nedsatt funksjonsevne*. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.
<http://www.sintef.no/Teknologi-og-samfunn/Transportforskning/>
- Bliksvær, T. & Hanssen, J.-I. (2006). Funksjonshemming, utdanning og arbeidsmarkedsdeltakelse. *REspekt*, 2, 52-55.
- Brandt, S. S. (2005). *Høyere utdanning - tilgjengelig for alle? Studenter med funksjonsnedsettelse og funksjonshemming i høyere utdanning - Kvalitetsreformens betydning og lærestedenes strategier for inkludering*. Oslo: NIFU STEP.
- Brandt, S.S. (2010). *Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanninger før og nå: en studie av tilrettelegging i høyere utdanning i lys av lovendringer og målsetting om å sikre høyere utdanning for en mer mangfoldig studentmasse*. Oslo: NIFU STEP
- FNs standardregler for mennesker med funksjonshemming (1999).
- Fossestøl, K. & Kessel, S. (2000). *Politiske ambisjoner og administrativ rasjonering. Om funksjonshemmede studenters "rett" til tilgjengelig studiemateriell* Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Fuglerud, K. S. & Solheim, I. (2008). *Synshemmedes IKT-barrierer. Resultater fra undersøkelse om IKT-bruk blant synshemmede* Oslo: Norsk Regnesentral.
- Grambo, A.-C. & Myklebø, S. (2010). Tidligere NAV-brukere – hva gjør de nå? *Arbeid og Velferd*, Nr. 4.
- Knarlag, K. A. (2008). *Universell utforming av læringsmiljøet*. NTNU, Nasjonal pådriver for universell utforming og individuell tilrettelegging i høyere utdanning.
- Konur, O. (2007). Computer-assisted teaching and assessment of disabled students in higher education: the interface between academic standards and disability rights. *Journal of Computer Assisted Learning*, 23, 207-219.
- Lov om universiteter og høyskoler (2005). Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Lov om utdanningsstøtte til elever og studenter (2006). Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Magnus, E. (2009). *Student, som alle andre. En studie av hverdagslivet til studenter med nedsatt funksjonsevne*. PhD. Trondheim: NTNU, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.

Molden, T.H., Wendelborg, C. & Tøssebro, J. (2009). *Levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne. Analyse av levekårsundersøkelsen blant personer med nedsatt funksjonsevne 2007*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning AS.

Nilsson-Lindström, M. (2003). *Studenter med funktionshinder och deras erfarenheter av utbildning vid Lunds universitet*. Lund: Utvärderingsenheten, Lunds universitet.

NOU 1983: 36 *Funksjonshemmedes år 1981: handlingsplan for 80-årene*. Oslo: Sosialdepartementet.

Skog Hansen, I.L. & Svalund, J. (2007). *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet. Et oversiktsbilde*. Oslo: Fafo / AFI.

Stamer, N.B. & Nielsen, S.B. (2008). *"Vi er jo ikke en del af universitetets bevidsthed ...". En undersøgelse af barrierer for studerende med handicap på de lange videregående uddannelser*. København: Danske Studerendes Fællesråd.

St.meld. nr.27 (2000-2001) Gjør din plikt - Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning. Oslo, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

St.meld. nr.40 (2002-2003) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne Oslo: Sosialdepartementet.

Stockholms universitet (2006). *Studier och funktionshinder. Enkätundersökning genomförd 2005 bland studenter med funktionshinder vid Stockholms universitet*. (Rep. No. Dnr 40-0728-06). Stockholm: Studentbyrå, Handikappservice.

Vedeler, J.S. (2009). When benefits become barriers. The significance of welfare services on transition into employment in Norway. *ALTER, European Journal of Disability Research*, 3, 63-81.

Forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland: Like muligheter for ulike mennesker

Så vel universiteter og høyskoler som forsknings- og høyere utdanningsministeren har ansvar for at forholdene legges til rette for at studenter med funksjonsnedsettelse får samme mulighet som andre til å ta høyere utdanning. Det understrekte Tora Aaslands i sitt innlegg på rådets konferanse.

Like muligheter for ulike mennesker. Det er dét det handler om. Universell utforming er like muligheter for alle. Det burde være selvsagt at vi tar hensyn til alle når vi bygger nye bygninger, når vi introduserer nye systemer og tjenester. Men det er det ikke. Det er ikke alltid sånn – ennå. I utdanningen må studenten få kunnskap om ulike muligheter og ulike krav. Det er i utdanningen vi legger grunnlaget for fremtidens løsninger. Dagens studenter skal skape morgendagens arbeidsplasser.

Krav om universell utforming er nedfelt i lovverket - i universitets- og høyskoleloven, i lov om offentlig innkjøp og i bygningslovgivningen.

I utdanningene må studentene få kunnskap om de krav som gjelder, og de må utvikle ferdigheter til å finne nye og gode løsninger.

I sammenheng

- Utdanning, bolig og tjenester er behandlet som separate punkter på denne konferansen. Jeg mener likevel at vi må se disse områdene i sammenheng. Det hjelper ikke med tilgjengelig utdanningstilbud dersom tilrettelegging innenfor andre områder er mangelfull. Det kan godt være at vanskene som funksjonshemmede studenter opplever ofte gjelder forhold utenfor selve studiestedet. Det kan igjen føre til at studiehverdagen blir vanskelig å organisere.

Effekten av høyere utdanning er større for funksjonshemmede enn den øvrige befolkningen. Derfor er det også et meget godt sosialt tiltak når det gjelder sosial utjamning å legge til rette for at funksjonshemmede kan tas opp på og gjennomføre høyere utdanning.

Planer, boliger og kontaktpersoner

De lovbestemte individuelle utdanningsplanene er et viktig redskap også for personer med nedsatt funksjonsevne. Her må jeg fortelle lærestedene at dette er en oppgave de må gjøre. Det er deres ansvar. Loven sier det. Vi har en klar lovgivning som forteller våre universiteter og høyskoler at her står det at sånn skal dere gjøre. Noen av dem er ganske flinke til å følge opp.

Det er viktig at utdanningsinstitusjonene har kontaktpersoner for studenter med nedsatt funksjonsevne. En slik tjeneste skal gi informasjon om hvordan lærestedet og studiet er tilrettelagt. Dette er veldig viktig, særlig for nye studenter. Det første møtet med studiestedet er helt

avgjørende for mange, og man må vite hvordan undervisningen er organisert.

Karrieresentre, kvalitetsreform og samfunnskontrakt

Ved flere institusjoner er det etablert karrieresentre, som gir bistand og råd for studenter ved overgang til arbeidslivet. Dette er et tilbud som også elever med nedsatt funksjonsevne i stor grad har nytte av.

I kvalitetsreformen er det lagt vekt på oppfølging av studentene og god kvalitet i utdanningen. Det vi har så langt av undersøkelser tyder på at studenter med funksjonsnedsettelse stort sett er fornøyd med oppfølgingen og måten de blir møtt på ved institusjonene, men dette gjelder dessverre ikke alle.

Så noen ord om samfunnskontrakten: Jeg tror at et godt samspill mellom de akademiske institusjonene og samfunnet rundt er helt avgjørende for å få til et godt grunnlag for å utvikle høyere utdanning og bevisstgjøre lærestedene om at deres ansvar gjelder alle studenter. Skal vi få til dette på en god måte, må arbeidslivet komme med sine innspill om utdanningsnivå og -innhold, men utdanningsinstitusjonene må også vite å kjenne sitt ansvar. Særdeles viktig er det at utdanningsinstitusjonene tar lover og regelverk på alvor og følger det opp og reagerer hvis ikke alt er på plass. Det er også min oppgave å reagere.

Målet må være at alle studenter får et like godt grunnlag for å bidra til å utvikle framtida og til å komme videre i livet. Utdanning er ikke bare å utvikle samfunnet, det er også å styrke personlige egenskaper og holdninger, gjøre menneskene bedre rustet til samarbeid, til å tenke nytt, til å tåle motgang, til å være kreativ og til å stole på egne valg.

Tommy Rovelstad, leder Telenor Open Mind Norge: Mye fungerer, men det tar tid

De stedene der det fungerer best, er der hvor saksbehandlerne går rundt systemet. Der de går rundt lovene. De gjør ikke noe ulovlig, men de lukker øynene, later som om de ikke ser - og finner løsninger.

Livet er en helhetspakke. Vi må fungere på mange arenaer samtidig. Vi bor. Vi har familie og fritid. Vi har jobb. Aktiviteter. Alt skal fungere. Hvis det begynner å skorte på ett av stedene, eller hvis det begynner å tappes energi på ett av stedene, så går det automatisk ut over de andre også.

Jeg har fått de hjelpemidler og tjenester jeg har hatt behov for. Men det har tatt tid.

Hjelpemidlene er min identitet. Min rullestol er min identitet. Det er sånn dere oppfatter meg, blant annet. Deres oppfatning av meg er at jeg sitter i rullestol. Det betyr at også rullestolens form og farge er en del av min identitet. Men når jeg kommer på for eksempel flyplasser får jeg ikke lov til å bruke min egen rullestol. De kommer med det jeg kaller panservogner, noen gamle sjukehusrullestoler. Da tar de fra meg min identitet.

Ting tar tid

Rullestolen er mine bein. Den er et viktig hjelpemiddel for at jeg skal komme meg på jobb. Selvfølgelig er den det. At det tar så lang tid å få hjelpemidler, fører til at det går lang tid før man fungerer hundre prosent i jobben.

Rullestolen er viktig. Det samme er transport. Uten transport er det vanskelig å komme seg på jobb. Selvfølgelig kan man jobbe fra hjemmekontor, men det fungerer veldig dårlig sosialt. Jeg har bil, og også TT-ordning. Når bilen ryker, må jeg bruke den. Men her som på andre områder: Ting tar tid.

Jeg har søkt om ny bil. Foreløpig har det tatt ni måneder å behandle søknaden. Og jeg har bil fra før, min situasjon har ikke endret seg. Men søknaden må gjennom systemet på nytt. Det går over et år å behandle en søknad som også ble behandlet for noen år siden. I tillegg skal bilen produseres. Det tar også tid. Så skal alle hjelpemidlene inn i bilen. Jeg er veldig spent på når jeg får den. Tenk på dem som skal få sin første bil – og som må vente så lenge!

Går rundt systemet

Arbeidsgiverne føler også at dette tar tid, og at det er en vanskelig prosess. Det er tungt, det er vanskelig å få den informasjon de trenger. De møter et byråkrati som er vanskelig å tolke. Hvordan skal vi da kunne forvente at jeg som bruker skal kunne tolke det?

Du kan snakke med flere saksbehandlere som gir forskjellige svar.

Å forenkle hele prosessen ved å komme tilbake i jobb eller komme inn i jobb må det fokuseres på. Det hjelper ikke hvor mye penger du putter inn i systemet hvis ikke deltakerne og arbeidsgiverne vet hva de skal.

De stedene der det fungerer best, er der hvor saksbehandlerne går rundt systemet. Der de går rundt lovene. De gjør ikke noe ulovlig, men de lukker øynene, later som om de ikke ser - og finner løsninger.

For gammel

Til slutt noen ord om aktiviteter. Vi snakker om folkehelse. Det gjelder også oss som har en funksjonshemming. Jeg, som er 39 år, har også en helse å ta vare på. Jeg får ikke de aktivitetshjelpemidlene som jeg ønsker, fordi jeg er over 26 år. Slik er reglene. Og da lurer jeg på hvordan man tenker i systemet.

Jeg har familie. Jeg har to barn, som jeg skal være aktiv sammen med. Det har jeg ikke mulighet for om vinteren, for de hjelpemidlene man da kan bruke, kjelke, spesielle ski og slike ting, får jeg ikke, fordi det er aktivitetshjelpemiddel. De får du bare hvis du er 26 år eller yngre. Jeg må sende kona og ungene alene i bakken eller ut på ski, så kan jeg sitte i bilen med varmeapparatet på. Dette er noe vi må ta tak i. For igjen: Dette er en helhetspakke. Er man i aktivitet, øker også muligheten for å komme ut i jobb. Det tror i hvert fall jeg.

Tenk litt større enn bare arbeid.

Nils Erik Ness, nestleder i Norsk Ergoterapeutforbund: Seks råd om tjenester og hjelpemidler som kan gi bedre hverdager på jobben

Forskning. Fra passivitet til aktivitet. Samspill mellom person, aktivitet og omgivelser. Satsing på hverdagsrehabilitering. Tilrettelegging av arbeidsplassen. Tverrsektoriell og tverrfaglig samarbeid – slipp til ergoterapeutene. Dette var Nils Erik Ness' seks råd til forsamlingen på "Få hjula i gang".

Hvordan skal en legge til rette for deltakelse i hverdagsliv i arbeid, hjemme og i fritida? Hvordan bruke ressurser på det en syns er viktig uten tid og plunder med de hverdagsaktiviteter mange tar for gitt? Hverdagsaktivitetene er for mange automatiserte selvsagtheter, for eksempel å fylle vann i kaffetrakteren, kle og stelle seg selv, foreta reisen til jobb og skole eller utføre arbeidsoppgaver på jobben. For andre er dette utfordringer som tar energi, må planlegges og organiseres. Uttrykket at det er "i de små detaljene at djevelen sitter" kan vel mange som møter funksjonsbarrierer skrive under på.

Christine Miserandino har blogget og skrevet på Facebook om "The Spoon Theory", Skjeteorien. Den starta med at hun var litt oppgitt over en venninne som spurte: Hvordan er det egentlig å leve med din funksjonsnedsettelse? Christine var oppgitt fordi dette var en venninne hun hadde delt refleksjoner om livet sitt med over lang tid. Hun trodde bestevenninnen forsto. Litt irritert grep hun fatt i 12 skjeer i kafeen hvor de satt og sa:

Dette er de 12 aktivitetene du kan bruke energi på i dag. Hvordan vil du bruke skjeene dine en vanlig dag? Start fra du skal stå opp om morgenen, videre til jobb og hjem igjen. Venninnen begynte å forstå problemet da hun hadde brukt opp seks av de 12 skjeene og ennå ikke var kommet seg ut av huset på vei til jobb. Kan jeg ikke få flere skjeer? spurte venninnen. Det er greit, sa Christine, men da har du færre i morgen!

De fleste slipper å planlegge dagen sin og prioritere hvordan en skal bruke energien. For å få et hverdagsliv til å fungere godt for folk som erfarer funksjonshemming kreves det ofte skreddersydde individuelle opplegg. Det krever tett samarbeid mellom den personen det gjelder - nærpersoner, ulike yrkesgrupper og sektorer, kommunehelsetjenesten, NAV inkludert hjelpemiddelsentralene og frivillige. Det kreves kompetanse om hverdagsrehabilitering, tekniske hjelpemidler og velferdsteknologi.

Jeg har fått utfordringen å snakke om tjenester og hjelpemidler som forutsetning for arbeidsdeltakelse. Jeg uttaler meg som tidligere førstelektor ved Høgskolen i Sør-Trøndelag, som forfatter av læreboka *Hjelpemidler og tilrettelegging for deltakelse – et kunnskapsbasert grunnlag* (2011) og nå som nestleder i Norsk Ergoterapeutforbund. Med

den siste rollen er det vanskelig å unngå å mene noe politisk om forutsetningene for arbeidsdeltakelse.

Råd 1: Forskning om funksjonshemming, velferdsteknologi og hjelpemidler

Boka *Hjelpemidler og tilrettelegging for deltakelse – et kunnskapsbasert grunnlag* er den første litteraturgjennomgangen om emnet hjelpemidler som er publisert i Norge. Inntil nå har det ikke vært utviklet kunnskapsbasert læremateriell i emnet bortsett fra formidlingsprosedyrer.

I en rapport fra SINTEF (Kurtze og Hem 2009) konkluderes det med "at det er lite forskning på hjelpemiddelformidling, og det som finnes har varierende kvalitet". Det er ikke stort bedre internasjonalt. Bernd, Pijl og Witte (2009) sier: "*A poorly developed field resulting in a lack of evidence based procedures for AT-selection. ...There is clearly a need for further research in this field.*"

Når høgskoleutdanningene skal tilby forskningsbasert kunnskap, finnes det lite litteratur som gir et oppsummerende bilde av kunnskapsområdet "hjelpemidler". Dette er ille. Dersom kunnskap ikke er dokumentert og publisert kommer det heller ikke med på pensumlista. Emnet risikerer dermed å ikke bli viktig! Dette er et paradoks, ettersom jeg vil påstå at hjelpemidler er det viktigste tiltaket for at flest mulig deltar i hverdagslivet. Med utviklingen innen velferdsteknologi blir dette enda viktigere.

Dyktige fagfolk handler ut fra den beste kunnskap. Når forskning og publikasjoner om hjelpemidler og velferdsteknologi mangler, er dette betenkelig, og går ut over kompetansen til fagpersoner.

Det er altså et klart behov for forskning om funksjonshemming og velferdsteknologi/hjelpemidler.

Råd 2: Fokusskifte fra passivitet til aktivitet

Samhandlingsreformen, med oppfølgende lover og nasjonal helseplan, angir retningen helse- og velferdstjenesten må ta. Lov om kommunal helse- og omsorgstjeneste har blant annet som formål:

- at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig og til å ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- sikre samhandling og at tjenestetilbudet blir tilgjengelig for pasient og bruker, samt sikre at tilbudet er tilpasset den enkeltes behov
- sikre at tjenestetilbudet tilrettelegges med respekt for den enkeltes integritet og verdighet

Samhandlingsreformen, nedfelt i Nasjonal helse- og omsorgsplan (2011-2015), vil prioritere helsefremmende og forebyggende arbeid, re/habilitering og brukerinnflytelse. Det skal satses mer på å redusere sykkelighet og å øke egenmestring. Dette er gode intensjoner vi alle kan samstemme i.

Statsbudsjettet for 2012 sin helse- og omsorgsdel (s. 157) nevner imidlertid at det først og fremst er hjemmesykepleien som vokser, og viser til en rapport fra Helsedirektoratet der det blir pekt på at kurative og medisinske tjenester blir prioritert framfor forebyggende tiltak, praktisk bistand og sosiale tjenester. Det er et paradoks at rehabilitering og praktisk tilrettelegging er usynlig eller inkludert i omsorgstjenesten i Helse- og omsorgsdepartementets del av statsbudsjett. Vi har en valgkamp bak oss der det skrikes etter flere sykehjems plasser og pleiere, mens det er fullstendig taushet om andre måter å tenke på for å hindre eller utsette behov for trygd og pleie.

Her tenker vi forskjellig fra danskene. Otterstad har for eksempel en artikkel i Sykepleien (2011 nr. 8) om forskjellene mellom dansk og norsk helsetjeneste. I Danmark er det forholdsvis færre sykehjems plasser, men flere kommunale ergoterapeuter og fysioterapeuter enn i Norge. Jeg vil presisere at pleie- og omsorgstjenester er nødvendige og viktige tjenester som må til der personer ikke kan mestre selv. Dette er imidlertid forskjellig fra rehabilitering og teknologi som støtter opp om at en kan mestre selv. Vi må tilby tilrettelegging og trening der det trengs, pleie og omsorg der en må!

NOU 2011: 11 Innovasjon i omsorg representerer nye tanker i utforming av helse- og velferdstjenestene. Velferdsteknologi er omtalt som ett av fem foreslåtte satsningsområder. Ergoterapeutforbundet samstemmer med *Innovasjon i omsorg* og mener det er på høy tid med nytenking og å knekke noen omsorgsmyter, slik rapporten gjør. Det blir spennende å se hvordan *Innovasjon i omsorg* blir behandlet politisk etter hvert, og hva som følges opp i kommune- og statsbudsjett for 2013. Faren er at vi fokuserer på det vi allerede kjenner til av løsninger og som lett kan telles i for eksempel antall sykehjems plasser. Alternative måter å finne løsninger på har heller ikke til nå fått mye plass i media. Holdningsendring tar tid. Jeg mener det fremdeles er behov for holdningsendringer med satsning på aktivitet fremfor passivitet.

Det er behov for et fokusskifte:

- fra å se mennesker som pasient til deltakende aktør
- fra pleie- og behandlingsskiltur til mestringskiltur
- fra kroppsfunksjon til aktivitet i nærmiljø og arbeidsplass

Et slikt fokusskifte krever reell støtte i politisk ledelse sentralt og på kommunenivå, og det krever støtte i ledelsen av kommunale helse- og velferdstjenester.

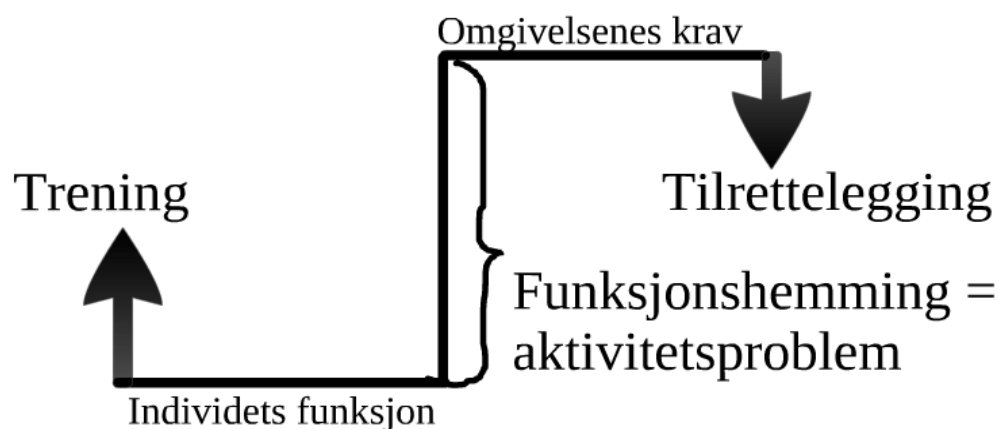
Råd 3: Kompetanse om samspillet mellom person, aktivitet og omgivelser

Som kjent kan funksjonshemming forstås på ulike måter, for eksempel:

- som egenskap ved individet
- som sosiale forhold
- som en relasjon mellom person og omgivelsene

NOU 2001: 22 Fra bruker til borger beskriver en relasjonell forståelse, som i Norge har vært i bruk av brukerorganisasjoner og andre i mange tiår allerede. Funksjonshemming kan forstås som et misforhold eller en

konflikt mellom individets forutsetninger og miljøets krav. Ivar Lie sier kjernen i det å være funksjonshemmet er å bli satt utenfor deltakelse i livssammenhenger. Funksjonshemming illustreres gjerne derfor med et gap der funksjonshemmingen ifølge Lie er aktivitetsproblemen.

Som en forlengelse av denne forståelsen tenker en gjerne en todelt tilnærming: trening og behandling av individet eller tilrettelegging av omgivelsene

En vanlig måte å tenke rehabilitering på er trening av kroppsfunksjoner, motoriske, sansemessige eller kognitive funksjoner. Ofte er dette trening som skjer innen rehabiliteringssenter, institutter og sykehus. Dette er viktige rehabiliteringstiltak som jeg ikke kritiserer, men det dekker ikke hele rehabiliteringskjeden. Svakheten er at funksjonstreningen ikke knyttes direkte til hjemmet eller arbeidsplassen. En går dermed ut fra at personen klarer å overføre eller generalisere læring, noe som ikke er selvsagt.

Universell utforming er derimot tilrettelegging for alle på omgivelsesida. Lovpålagt universell utforming er det viktigste politiske grepet som er gjort for likestilling og at flest mulig skal delta i samfunnet. Imidlertid fungerer vi mennesker så ulikt at universell utforming ikke kan inkludere alle. Dessuten er jo de fleste hjem og arbeidsplasser allerede bygd – det er i stor grad behov for individuell tilrettelegging inkludert hjelpemidler og velferdsteknologi.

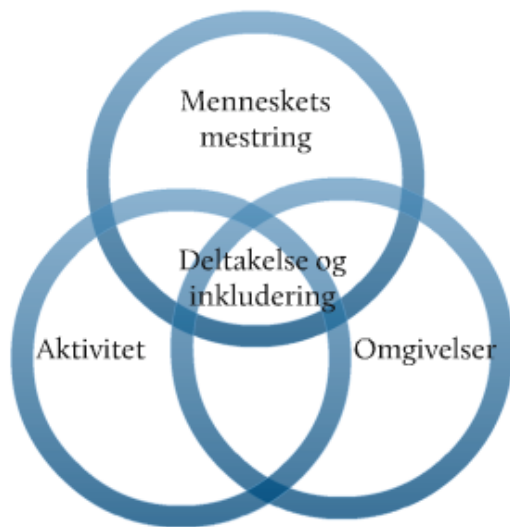
Gapmodellen kan forlede oss til å tro at vi enten gir tilbud om behandling og trening for enkeltpersoner eller tilrettelegger omgivelsene. Bare en trener nok kan en mestre aktivitetene, eller bare en har nok universell utforming kan alle fungere i omgivelsene. Så enkelt er det ikke, og gapmodellen er heller ikke ment som en enten-eller-tenkning. Gapmodellen inkluderer tre viktige forhold som må samspille: Mennesket, omgivelsene og aktiviteten.

Trening av enkeltpersoners funksjon og universell utforming er viktig, men ikke tilstrekkelig. I tillegg må det satses på individuell tilrettelegging av aktivitetene og omgivelsene, slik at de inviterer til deltakelse og inkludering.

Den store utfordringa er å finne den riktige matchen mellom person, aktivitet og omgivelser inkludert hjelpemidler. For å illustrere samspillet

viser jeg tre overlappende sirkler som representerer mennesket, omgivelsene og aktiviteten (for eksempel arbeid). I midten er det en trekant som representerer målene om deltakelse og inkludering for alle, for eksempel i arbeidslivet.

I utgangspunktet skulle jeg skrive en lærebok om tekniske hjelpemidler. Dette viste seg umulig uten at jeg samtidig trakk inn kunnskap om aktøren som skulle bruke hjelpemidlene, hvilken aktivitet de skulle brukes til og i hvilke omgivelser. Jeg fant støtte i forskning (Ivanoff, Iwarsson og Sonn 2006; Iwarsson 2005; Kraskowsky, og Finlayson 2000) om at kunnskap om hjelpemidler ikke må knyttes til kropp alene, men til en større sammenheng.

Spørsmålene er derfor:

- Hvilke ønsker og ferdigheter har aktøren som skal i arbeid? Hva kan aktøren selv lære?
- Hvilke aktiviteter/arbeidsoppgaver skal utføres og hvordan kan de forenkles og tilrettelegges?
- I hvilke omgivelser (arbeidsplass) skjer disse aktivitetene? Er det behov for sosial støtte eller personlig assistent? Hvilken teknologi og hvilke hjelpemidler kan gjøre arbeidet enklere?

Disse spørsmålene krever kompetanse om samspillet mellom person, aktivitet og omgivelser. Her vil jeg gi noen eksempler.

Eksempel 1: Aktivitetsfunksjon

Helsetjenesten har kompetanse om diagnoser og funksjonsnedsettelse. Dette er nødvendig for å gi riktig behandling der det er mulig. En kartlegging av en persons for eksempel sansefunksjon, motorisk funksjon eller kognitiv funksjon sier likevel ikke noe om den enkeltes ønsker og arbeidsfunksjon. En funksjonsvurdering må derfor ta utgangspunkt i aktivitet og deltakelse, ikke i diagnose og funksjonsnedsettelse.

Relevante spørsmål er:

- Hvilke aktiviteter (arbeid) er viktig for den enkelte å utføre?
- Hvilke aktiviteter ønsker personen å delta i?
- Hvilke aktiviteter kan person utføre selv, eventuelt med støtte?

Et eksempel på slik kartlegging et ergoterapeutisk redskap kalt COPM (Canadian Occupational Performance Measure) som kartlegger den enkeltes ønske om aktivitetsutføring i hjemmet, fritida og i arbeid, og hva den enkelte vurderer som viktig. Dette redskapet er derfor helt forskjellig fra standardiserte "objektive" vurderinger av ADL-funksjon. Den starter med det som er viktig for den enkelte.

Eksempel 2: Skifte av fokus fra individ til omgivelser

Kunnskap og kompetanse om den enkeltes aktivitetsfunksjon er heller ikke nok. Våre tjenester vektlegger kartlegging og trening av enkeltindividets funksjon, mens det legges mindre vekt på tjenester som kartlegger hvordan individets omgivelser fungerer. Etter som funksjonshemming er relasjonell må også omgivelsene, for eksempel arbeidsplassen, kartlegges i forhold til den enkeltes funksjon. Oliver (1990) foreslo å endre fokus fra individ til omgivelser. Slike omformuleringer har jeg gitt eksempler på i boka mi, andre har gjort det før meg:

Individretta fokus	Omgivelsesretta fokus
Hvilke kroppslige problem gjør det vanskelig for deg å gripe, holde eller håndtere ting i hverdagslivet?	Hvilke mangler i utforming av hverdagsredskap gir deg problemer med å gripe, holde eller håndtere ting?
Har du problemer med å utføre aktiviteter i kjøkkenet, på badet/toalettet, stua, soverommet, entreen?	Er det fysisk utforming, møbler eller utstyr i ditt hjem som er dårlig tilpasset for aktiviteter på kjøkkenet, badet/toalettet, stua, soverommet, entreen?
Er kommunikasjon med andre en utfordring på grunn av din nedsatte hørsel?	Er kommunikasjon med andre en utfordring på grunn av omgivelsenes manglende evne til å kommunisere?
Hindres du i å gå ut så ofte og langt du vil på grunn av helseproblem og funksjonsnedsettelse?	Hvilke forhold i omgivelsene hindrer deg i å gå ut og delta i ditt nærmiljø?
Hindrer dine helseproblem eller funksjonsnedsettelse deg i å utføre eller få arbeid?	Får du problemer i arbeidet på grunn av andres holdninger eller fysisk utforming på arbeidsplassen?

Eksempel 3: Kartlegging av omgivelsens funksjon

Metoder og kompetanse finnes for å kartlegge omgivelsenes muligheter for aktivitet. Ett eksempel er to redskap for kartlegging av arbeid, kalt AWP og AWC. Begge redskapene ser på ulike aspekter av ferdigheter i arbeidsoppgaver (midterste kolonne). Akkurat de samme observasjonsmomentene kan brukes om en vurderer en persons arbeidsfunksjon eller omgivelsenes krav til arbeidsoppgaver. Slike vurderinger ser ikke ensidig på den enkelte persons funksjon, men på relasjon mellom person og omgivelsen. Dette åpner for kombinerte

løsninger av trening, tilrettelegging, hjelpemidler, velferdsteknologi og personlig støtte.

Kartlegging av personens arbeidsfunksjon	Ferdigheter i arbeid	Kartlegging av arbeidsplassens funksjonskrav
Assessment of Work Performance (AWP) (Jan Sandqvist 2008)	<p>Motoriske ferdigheter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kroppsstilling • Bevegelse • Koordinasjon • Håndtering • Utholdenhet <p>Kognitive ferdigheter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Psykisk energi • Kunnskap • Tidsorganisering • Planlegging av arbeidet • Tilpassing/atferd <p>Kommunikasjonsferdigheter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fysisk kommunikasjon • Språk • Sosiale kontakter • Informasjonsutveksling 	Assessment of Work Characteristics (AWC) (Jan Sandqvist 2008)

For å sette det på spissen kartlegger man her omgivelsens anatomi og funksjon, i stedet for personens. Fokuset er flyttet.

Det er enklest å gi eksempler på fysiske omgivelser. Men det er mye mer som inngår. Sosiale omgivelser er viktig, for eksempel familiemedlemmer og nærpå personer til dem som trenger tilrettelegging. Ofte er det snakk om svært komplekse forhold i omgivelsen, noe Eva Magnus (2009) synliggjør i sin doktorgrad når hun beskriver styrings- og autoritetsforhold, koblingsforhold og kapasitetsrestriksjoner.

Eksempel 4: Smarthus og velferdsteknologi

Den digitale teknologien er en viktig del av hverdagslivet og viser hvordan aktivitetene kan gjøres enklere for de fleste av oss. Folk flest er allerede godt vant med smarte digitale løsninger, for eksempel apps på smarttelefon. Det første smarthuset i Norge ble bygd allerede til Paralympics i Lillehammer i 1994. Teknologien har vært på plass i flere tiår, men ikke fullt ut tatt i bruk for å bygge ned funksjonsbarrierer. Det bygges stadig flere omsorgsboliger med smarthusteknologi, men behovet fremover er å utvikle denne løsningen i vanlige hjem og arbeidsplasser. Dette åpner for helt nye muligheter til å leve selvstendig og trygt og med tilpasset hjelp. Smarthusløsninger og velferdsteknologi gjør at vi faktisk bruker færre "skjeer" på nødvendige hverdagsaktiviteter, for å bruke Christinas teori. Det kreves imidlertid individuell tilpassing med utgangspunkt i den enkeltes behov og ønsker om aktivitet i bestemte omgivelser. Det krever tverrfaglig kompetanse og ikke minst

samarbeidsvilje også fra pleie- og omsorgstjenesten til å ta teknologien i bruk.

Råd 4: Satsning på hverdagsrehabilitering

Hverdagsrehabilitering er et eksempel på en slik koordinert tjeneste med skreddersydde opplegg. Dette innføres nå i så å si alle 98 danske kommuner.

Målstyrt og tidsavgrenset hverdagsrehabilitering har fokus på at brukeren skal oppnå økt inkludering og deltakelse, bo hjemme og mestre de hverdagslige oppgavene og delta i skole/utdanning og arbeid der det er aktuelt. Brukeren er en selvsagt deltaker i alt planarbeid og alle vurderinger.

Hverdagsrehabilitering:

- tar utgangspunkt i brukerens ønsker og muligheter
- skjer i nærmiljøet, i brukerens arenaer i hjemmet, arbeidsplassen og andre arenaer (til forskjell fra institusjonsrehabilitering)
- er tverrfaglig innsats, men teamets pådrivere er ergoterapeut og fysioterapeut
- har felles definert målsetting og en felles metodikk i teamet
- er basert på en intensiv innsats i oppstarten, og gradvis avvikling av opptrening etter som aktivitetsfunksjonen bedres.

Hverdagsrehabilitering har i Sverige og Danmark vist at det er mulig å yte tjenester som gir brukerne høyere livskvalitet og økt mestring (Socialstyrelsen 2010, Dansk Sundhedstinstitut 2011). Norsk Ergoterapeutforbund registrerer en økende interesse i norske kommuner for å utvikle hverdagsrehabilitering, både i hjemmet og på arbeidsplassen.

Råd 5: Tilrettelegging av arbeidsplass

Det har i de senere årene kommet flere både nasjonale og internasjonale rapporter og evalueringer av ulike tilnærminger for å øke sysselsettingen blant personer med redusert funksjonsevne. Det skilles mellom tiltak som kalles Train-place (Trening-Arbeidsplass) og Place-train (Arbeidsplass-Trening).

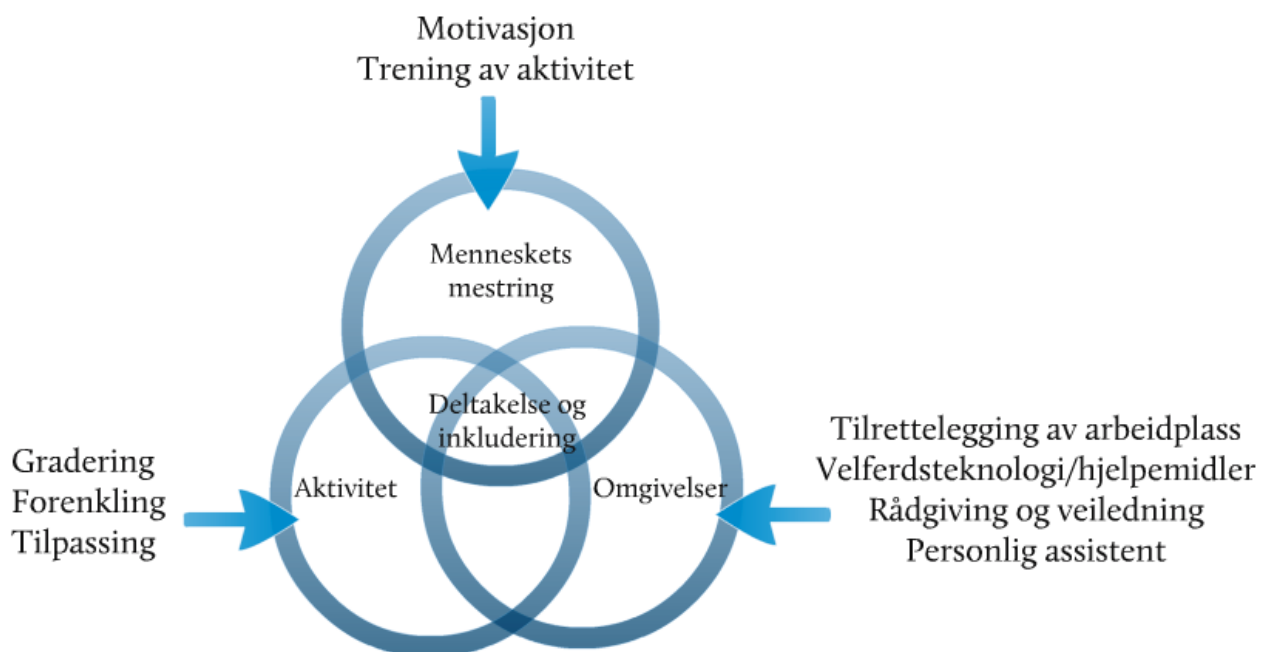
- Train-Place, som er mest brukt i Norge, innebærer opptrening før utføring på reell arbeidsplass.
- Place-Train legger vekt på at trening, støtte og tilrettelegging foregår i direkte tilknytning til arbeidssituasjon på arbeidsplassen. Denne tenkningen samsvarer også med hverdagsrehabilitering.

Sherbrooke-modellen og Supported Employment, bygger blant annet på å ta arbeidsplassen som utgangspunkt og arena for trening. Internasjonal forskning har vist at der målet er en lønnet jobb, gir Place-Train, bedre resultater enn Train-Place og gradvise tilnærminger til arbeidslivet. I tiltakene som lykkes fremheves arbeidsplassen som arena, tidlig intervensjon og tett oppfølging som suksesskriterier. Det er da et paradoks at i Norge står fortsatt den tradisjonelle tiltakskjeden med Train-Place sterkt. (Spelkavik 2011, Engeset 2011)

Rehabiliteringsmodeller som vektlegger tilrettelegging av arbeidssted før eller parallelt med trening har dokumentert effekt og bør prøves mer ut.

Råd 6: Tverrsektoriell og tverrfaglig samarbeid – slipp til ergoterapeutene!

Jeg starta med Christinas skjeteori, utfordringa med å klare å organisere hverdagen og prioritere energi om det som er viktig. Dette krever en kombinasjon av tiltak i forhold til person, aktivitet og omgivelser som må fungere sammen, for eksempel motivering, trening, forenkling av aktivitet og fysisk utforming, hjelpemidler, velferdsteknologi og personlig assistanse. Dette vil kreve skreddersydde koordinerte tjenester fra ulike sektorer og ulike yrkesgrupper.

Med tverrfaglig kompetanse mener jeg ikke mer at de samme, men ulike profesjoner. Som nestleder i Norsk Ergoterapeutforbund kan jeg ikke unngå å nevne at ergoterapeuter har en kjernekompetanse som er relevant i hverdagsrehabilitering, tekniske hjelpemidler og velferdsteknologi. Dette må til for å få orden på "skjeene"!

I Innovasjon i omsorg (s. 124) kan vi lese:

"Ergoterapeutene framstår som viktige brobyggere mellom hjelpemiddelsentralene og helse- og sosialtjenesten, og mellom helse- og sosialpersonell og teknologimiljø og har en metodisk tilnærming med vekt på aktivisering og rehabilitering som framtidens omsorgstjeneste trenger mer av."

Innovasjon i omsorg foreslår derfor en tredobling av ergoterapeuter i kommunehelsetjenesten. Dette er viktig å følge opp. I Norge er det ca. seks ergoterapeuter pr 10 000 innbyggere. I Danmark og Sverige er det

tilsvarende tallet 10 og 11 pr. 10 000 innbyggere (WFOT 2011). Over 140 kommuner i Norge har ikke ergoterapitjenester. Ergoterapeutforbundets medlemmer rapporterer for eksempel at det er ufaglærte og vaktmestere som står for formidling av hjelpemidler i enkelte kommuner. Dette er tankekort og kortsiktig tenkning. Slipp ergoterapeutene til i kommunens helse- og omsorgstjeneste og NAV!

Referanser:

- Bernd, T., D. v. d. Pijl, m.fl. (2009). "Existing models and instruments for the selection of assistive technology in rehabilitation practice." *Scandinavian Journal of Occupational Therapy* 16, 146–158.
- Engset, A (2011) Arbeidsdeltakelse - en kilde til god helse for alle? Ergoterapeuten nr 4 Vol 54
- Gustafsson, U m.fl. (2010) *Hem rehabilitering för äldre i olika stora kommuner – upplevd kvalitet, funktionsförändring, organisationsförutsättningar, resursförbrukning och statliga stimulansmedels betydelse for utvecklingen*, Socialstyrelsen
- Ivanoff, S. D., S. Iwarsson, Sonn, U. (2006). "Occupational therapy research on assistive technology and physical environmental issues: A literature review." *The Canadian Journal of Occupational Therapy* 73 (2 April).
- Iwarsson, S. (2005). "A Long-Term Perspective on Person-Environment Fit and ADL Dependence Among Older Swedish Adults." *The Gerontologist* 45(3, June), 327–336.
- Kraskowsky, L. H. og M. Finlayson (2000). "Factors Affecting Older Adults' Use of Adaptive Equipment: Review of the Literature." *The American Journal of Occupational Therapy* 55(3), 303–310.
- Kurtze, N. og K.-G. Hem (2009). *Utrednings- og forskningsprosjekt om hjelpemiddelformidling, tilrettelegging og rehabilitering som fag og forskningsfelt*. SINTEF-rapport nr 60G012, SINTEF.
- Kürstein Kjellberg P (2011): *Fra pleje og omsorg til rehabilitering. Erfaringer fra Fredericia Kommune* Rapport fra Dansk Sundhedsinstitut
- Laberg, T, Aspelund, H og Tygesen H (2004) *Smarthusteknologi, Planlegging og drift i kommunale tjenester*. Sosial- og helsedirektoratet, Deltasenteret
- Lie, I. (1989). *Rehabilitering, Prinsipper og praktisk organisering*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Magnus, E. (2009) *Student, som alle andre. En studie av hverdagslivet til studenter med nedsatt funksjonsevne* Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap. Trondheim, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet NTNU. Doktorgradsavhandling.
- Miserandino, C (2003) The Spoon Theory www.butyoudontlooksick.com Facebookside: <https://www.facebook.com/pages/The-Spoon-Theory/356153177497>
- Ness, NE (2011) *Hjelpemidler og tilrettelegging for deltakelse – et kunnskapsbasert grunnlag (2011)*.

NOU: 22 (2001). *Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer.* (Manneråkerutvalget)

NOU: 11 (2011) *Innovasjon i omsorg*

Spelkavik, Ø (2011) Supported Employment i Norden. AFI-rapport 3/2011

Helene Ugelstad Olausen, seniorrådgiver i NAV Kompetansesenter for tilrettelegging og deltakelse: Virkemidler og tiltak i arbeidslivet

Å snakke om virkemidler og tiltak i arbeidslivet på 15 minutter er en umulig oppgave, sa Helene Ugelstad Olausen. Derfor valgte hun å begrense seg. Mest tid brukte hun på NAVs kompetansesenter for tilrettelegging og deltakelse. Dessuten reklamerte hun for NAVs nettsted www.nav.no – Der kan man se på de spesielle tiltakene, sa hun.

Jeg starter med visjonen. Den er det viktig å ha klart for seg: "Vi gir mennesker muligheter". De skal få mulighet for:

- arbeid for flest mulig
- meningsfull aktivitet for mennesker med spesielle behov
- inntektssikring i henhold til rettigheter etablert i lovgivningen

Arbeid er hovedfokus for NAV, og virkemidlene vi rår over skal bidra til å styrke brukernes muligheter til å komme inn eller bli værende i en arbeidsaktiv tilværelse. Samtidig skal vi ha ansvar for å føre en forsvarlig forvaltning. Det er kanskje i det spenningsfeltet en del uenighet kan oppstå. Men selv om NAV gir mennesker muligheter, så er NAV et nav. Vi inngår i samarbeidsprosjekter med flere andre. Utdanningssektoren, skole, arbeidslivet og arbeidsgiver. Og vi må ha god kontakt med helsevesenet for å få den kunnskap som er viktig for god tilrettelegging for brukerne.

Så til jobbstrategien som Hanne Bjurstrøm redegjorde for.

Hvordan skal vi tilrettelegge for arbeid? Det må bli et satsingsområde, også for NAV. Ifølge Statistisk sentralbyrå ønsker 78 000 ikke-sysselsatte funksjonshemmede seg ut i arbeid. Av disse er 22 000 under 30 år, og det er der vi skal rette fokus i dag, ifølge denne jobbstrategien.

Kompetansesenter

Kompetansesenteret som jeg kommer fra, er nevnt i denne jobbstrategien. Det står at det er nødvendig med økt innsats på områdene arbeid og utdanning, både i brukerrettet og systemrettet arbeid. Kompetansesenteret skal være en støtte for hjelpemiddelsentrenes og NAV-kontorenes kompetanseutvikling innen fagområdet. Vi skal ha økt tverrfaglig samarbeid med andre enheter i NAV, som NAV-kontorene, arbeidslivssentrene, arbeidsformidlingskontorene og hjelpemiddelsentralene. Det er sentralt i kompetansesentrenes fremtidige oppdrag.

Virkemidler har vi, og de bruker vi. Rettet mot barrierene i jobbstrategien: diskrimineringsbarrierene, kostnadsbarrierene, produktivitetsbarrierene, informasjons- og holdningsbarrierene. Informasjon, kunnskap og kompetanse og innovasjon anses som viktige

områder for å redusere disse barrierene. Kompetansesenteret vil jobbe målrettet med dette framover. Tilrettelegging handler om mer enn hjelpemidler og teknologi. Hjelpemidlenes rådgivning og løsningsforslag og prosesser skapes sammen med brukere og arbeidsgivere for å skape helhetlige løsningsforslag. Den rådgivningsjobben som hjelpemiddelsentralene yter bør kanskje økes.

Nytt – og i utvikling

Kompetansesenteret ble etablert 1. mars 2011 og er fortsatt under utvikling. Det er et bredt fagmiljø med 55 ansatte som flyttet sammen 6. juni. Kompetansesenteret skal være en landsdekkende ressurs for alle enhetene i NAV. Det er lokalisert på Økern i Oslo og har i tillegg fire ansatte i Bodø og én i Tromsø. Senteret bygger på fire tidligere spesialenheter. Vi skal sammen meisle ut hvordan vi best kan bistå NAV og deres enheter til å kunne yte gode tjenester til brukerne.

Vår funksjon og oppgave blir at NAV Kompetansesenter er en ny ressurs for alle enhetene i NAV og skal bidra i komplekse brukersaker. Det vil si at hvis en saksbehandler på et lokalkontor er usikker på hvordan hun eller han kan bistå en bruker, så kan de ta kontakt med oss. Det samme gjelder hjelpemiddelsentralene når de har store, komplekse saker de er usikre på hvordan de kan løse

Arbeidslivssentre som får telefoner fra arbeidsgivere som er usikre på hvordan de skal tilrettelegge for denne gruppen. Kompetansesenteret har også ansvar for metodeutvikling og annet utviklingsarbeid på fagfeltet tilrettelegging av hjelpemidler.

Tilretteleggingsgaranti

Brukergruppene vi snakker om er mennesker med funksjonsnedsettelse, både fysiske og usynlige funksjonsnedsettelse, som kan vise seg i arbeidslivet på forskjellige måter. For dem med usynlige funksjonsnedsettelse kan det være en enda større barriere å få synliggjort behovet for tilrettelegging.

Hva kan vi gjøre for å komme fram til gode, helhetlige løsninger av samhandling og koordinering – og avklare forventninger, tydelighet og motivering? Hvordan kan vi jobbe med det?

Jeg har lyst til å ta fram ett virkemiddel: Tilretteleggingsgarantien.

Tilretteleggingsgarantien er NAVs arbeidsmetode. Det er en metode som imøtekommer mange utfordringer som mennesker med funksjonsnedsettelse har i møte med arbeidslivet. Vi skal garantere for individuell tilpasning, skreddersøm. Trenger man flere tjenester fra flere steder i NAV skal en tilretteleggingsgaranti gjøre noe konkret, den skal avklare hvem som har ansvaret for hva. Konkret og koordinert innsats fra NAV, og den omfatter alle de virkemidlene NAV rår over. Med en tilretteleggingsgaranti har man også en kontaktperson i NAV. Den personen er ansvarlig for å koordinere tjenestene.

Tilretteleggingsgarantien er konkret, og jeg tror den kan være et godt arbeidsdokument for NAV.

*

Vår nettsadresse er www.nav.no/tilde

Rådsleder Henning Aanes' oppsummering: Funksjonshemmede er vant til å løse problemer i hverdagen

Mennesker med funksjonsnedsettelse er vant til å ordne opp i egne hverdager. De er vant til å håndtere større og vanskeligere problemer enn de fleste andre. Dermed har de en ekstraressurs arbeidsgiverne burde vite å sette pris på, mener rådsleder Henning Aanes.

- Statens råd for likestilling av funksjonshemmede skal ta vare på alle innspill og utspill som er kommet på denne konferansen, gjennomgå dem og se hva vi skal gjøre videre med dem. Det har vært veldig spennende. Rådet har en del prinsipper vi vil ivareta i arbeidet også etter konferansen.

Vi ønsker for det første å se ting på tvers. Vi ser på livsløp og hvordan man løser problemstillinger her og nå. Det andre er at vi holder diskrimineringsperspektivet høyt og prøver å påse at man i praktiske spørsmål ikke skal gli ut. Det tredje er at vi er veldig opptatt av det tverrsektorielle og tverrfaglige arbeidet.

Ekstra kompetanse

Hvis jeg hadde vært arbeidsgiver i Norge og hatt ti stillinger ledig, ville jeg annonsert dem annerledes enn det som er vanlig i dag. Jeg ville ha satt inn en stor annonse i avisene, der jeg ville ha forsøkt å få funksjonshemmede til å ta alle de ti stillingene. Hvis sju stillinger ble besatt av funksjonshemmede, så ville jeg deretter ha sagt at nå kan dere andre få lov til å søke.

Hvorfor?

- Den kompetansen mange funksjonshemmede oppnår, og som flere har vært inne på her, bør være et stort pre for arbeidsgiverne. Det gjelder bolig, utforming og innredning, det gjelder transport, privat og offentlig, det gjelder faglitteratur, studiesteder både ute og inne i alle etasjer, det gjelder forelesninger, eksamener, leseplasser, veiledning, assistanse, hvilerom og tekniske løsninger, det gjelder å forholde seg til NAV og andre offentlige etater og det gjelder informasjon. Med denne oppramsingen har jeg vært innom kanskje halvparten av det som har vært oppe her i dag. Den arbeidsgiver som ikke skjønner at det her er en ekstra kompetanse, har ikke fått med seg det vesentlige. Her har vi å gjøre med problemløserne som er vant til å håndtere store ressurser og arbeide hardt.

Boligen viktig

Så er det et meget betenkelig politisk spørsmål som kommer i hodet mitt når jeg sitter og leser gjennom notatene fra denne dagen. Skal vi forvente at alle funksjonshemmede har en slik ekstra kapasitet og en ekstra kompetanse? Er det sånn at en må være et slags supermenneske for å

være funksjonshemmet i arbeidslivet? Nei, selvfølgelig ikke. Vi venter at alle som søker stillinger skal være gjennomsnittsmennesker, pluss minus.

I utgangspunktet hadde jeg ikke tenkt at bolig er viktig for arbeid, men det har jeg fått en klar forståelse for i dag. Hvor du bor og hvordan du bor har noe å si for mulighetene for å arbeide. Kanskje setter din bosituasjon en slags mental ramme som også har betydning for om du deltar i arbeidslivet. Derfor må det være full frihet for funksjonshemmede på boligmarkedet. Det vil påvirke folk mentalt og gjøre dem bedre i stand til å gå inn i og være i arbeidslivet.

Uinteressante fordi de ikke er latsabber?

Johans Tveit Sandvin påpekte et meget alvorlig problem, et diskrimineringsproblem, som jeg ikke helt vet hvordan vi skal løse. Han sier følgende: Funksjonshemmede slipper unna mistanken om ikke å ville arbeide. Derfor blir de uinteressante. Hva kan vi gjøre med det? Den innsatsen som gjøres på arbeidsmarkedssida har som motivasjon at folk ikke ønsker å arbeide. At de rett og slett er noen latsabber. Det problemet slipper funksjonshemmede unna. De er "verdige trengende", for å bruke et uttrykk fra gamle dager. Da er de ikke interessante for arbeidsmarkedsmyndighetene. Det er selvfølgelig satt på spissen. Men det ligger et interessant perspektiv bak det.

Dette er intet stenografisk referat av konferansen "Få hjula i gang", men en gjengivelse av noen av hovedpunktene i innleggene. De som leverte ferdigskrevne manus har fått dem trykt i rapporten. Mellom 80 og 90 var til stede på konferansen, som ble ledet av Cato Zahl Pedersen.

Skrevet av Rune Andersen, Ordbua

Statens råd for likestilling av funksjonshemmede 2008-2012

Henning Aanes, trygderettsdommer, Lillestrøm, leder

Arnhild Holstad, informasjonssjef, Namsos, nestleder

Knut Magne Ellingsen, styreleder, Oslo

Liv Arum, generalsekretær, Oslo

Thyra Kirknes, assisterende generalsekretær i Norges Parkinsonforbund, Oslo

Atle Lunde, styreleder, Stavanger

Jens Petter Gitlesen, forbundsleder, Oslo

Gunnar Buvik, selvstendig næringsdrivende, Sarpsborg

Ingrid Ihme, direktør, Oslo

Hilde Haualand, forsker, Ås

Tor Stafsnes, assisterende fylkesmann, Vadsø

Ella Ghosh, likestillingsrådgiver i organisasjons- og personalavdelingen, Universitetet i Oslo, Oslo

Peder Haug, professor, Volda

Odd Roar Thorsen, direktør i avdeling for administrasjon, service og utvikling i Utlendingsdirektoratet, Oslo

Marianne Andreassen, sosionom, Sortland

**Statens råd for
likestilling av funksjonshemmede**

**Statens råd for
likestilling av funksjonshemmede**

Postadresse:

Statens råd for likestilling av funksjonshemmede
Postboks 8113 Dep
0032 OSLO

Besøksadresse:

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet
Stensberggata 27
0170 OSLO

Telefon: 466 15 00

E-post: postmottak.srlf@bufdir.no

Hjemmeside: <http://www.bufetat.no/srlf/>